Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 130 (15815) ◆ 1996 чылдың ноябрь 12, вторник ◆ Ат салган шагы 20.30 ◆ Садар өртээ 500 рубль.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ КАДЫКШЫЛЫ УЛАМ ЭКИЖЭЭН

МОСКВА. (РосИТА—СЧТА). Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцинниң чүрээнге нарын кезип эмнээшкинни бо чылдың ноябрь 5-те Россияның Кардиологтуг төвүнге чедиишкинниг кылган сөөлүнде ооң кадыкшыл байдалы улам-на экижип турар. Президентиин Кардиологтуг төптеп Россияның төп эмнелгезинче шилчиткен.

Кезип эмнээшкинниң чедиишкинниг болганы, Президентинин кадыкшыл байдалының дүрген экижип турары — бирги ээлчегде, кезиишкинге белеткелди дыка хынамчалыг чорутканы, эмчилериниң бедик мергежилдии, улуг дуржулгалыы, үрекке кезип эмнээшкин аппаратуразының сайзырааны, ийнде, Б. Н. Ельциниң спортчу дадыгыышкыны болгаш сыныш чок үүткүлдүү-дүр деп, даштыкы хайгааракчылар безин демдеглеп турар.

Россия Федерациязының Президентизиниң бүгү бүрүн эрге-хүлээлгелерин РФ-тиң Чазааның Даргазыңдан дедир алыр дугайында Чарлыкка, ноябрьның 7-ниң хүнүн чөпшээрежилгениң болгаш эптежилгениң хүнү кылдыр чыл бүрүде демдеглээрин доктаадыр дугайында Чарлыкка Б. Н. Ельцин ат салган.

Кажан? Кая? Үү?

«ТЕАТР—ӨРГЭЭМ»

Тыва театрның хоочуну, РФ-тиң Улустуң артизи болгаш Тыва Республиканың алдарлыг артизи Екатерина Кенденбиль бо чоокку үеде 70 харлаан. Театрның артистери ноябрьның 16-да хоочуннуң ажылыжынге тураскааткан «Театр — мээң өргээм» деп кежээни эрттирер. Эгелээри 16 шакта.

ИТАЛИЯЖЕ

Кызылда уран үүл училищезиниң сургуулдары — хөөмейжи Игорь Көшкендей биле ыраажы Айдысмаа Кандан «Хүн-Хүрту» ансамбльдиң составынга ноябрьның 10-дан 20-ге чедир Италияга болуп эртер «Национал уран үүл» деп фестивальга киржири-биле аъттаныпкан.

ШКОЛАЛАРДА

Республика школаларының өөренкичилериниң каш хонуктуг күскү дыштанылгазы доозулган. Уруглар дыштанган соонда, өөредилгезин ноябрьның 11-ден эгелеп уламчылап киринкен.

◆ Кызылдың № 7 школазы ноябрь тончүзүнде тургустунганындан бээр 45 чыл оюн демдеглеп эрттирер деп турар. Ук школа 1951 чылда ажыттынган. 1967 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң шиитпирин езугаар школага «Улуг Октябрьның 50 чыл ою» атты тывыскан. 1976 чылда өөредилгеге болгаш кижизидилге ажылынга чедиишкиннери дээш «Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Хүндүлел бижии-биле» шаңнаткан. Дөртен беш чылдың дургузунда школаны 30 кижи алдын медаль-биле доосканн. Хоочун башкыларга амдыы бо школада ажылдавышаан Л. С. Новикова, чоокку үеде өске школаларже чөруткан А. В. Блинова, В. И. Виденкин, А. П. Фирсов, В. А. Шутов хамааржыр. Республикада ат-сураа билдингир апарган школаның доозукчулары: Валентин Хөвеңмей — өөредилге сайыды, Валерий Ширипей — эмчи, Илья Товариштай, Юрий Норбу — милицияның полковниктери, Сергей Конвиз —сайгарлыкчы олар бар. Школаның директору Александр Дмитриевич Тальянов база бо школаның доозукчуларының бирээзи.

* * *

◆ Көк-Тей ортумак школазының 5, 6, 7 класстарының өөренкичилери байырлал бүдүүзүнде Хоочуннар болгаш инвалидтер бажыңынга солун программалыг концертти көргүскен. Көрүкчүлерге 7 «а» класстың өөренкичизи Адыжы Хомушкунуң күүселдезинде «Ачамга», «Хады, хады» деп ырлар, 7 «е» класстың уругларының күүселдезинде «Байырлал танцызы», 7 «а» уругларының «Оттуушкун», 6 «д»-ниң украин танцызы, хөглүгбаштак интермедиялар солун болган. Хүндүлүг кырганнарга бичии артистер база катап аалдап келирин аазаан.

Ольга САНДАРАА.

ДҮЖҮТ БАГАЙ ЭВЕС

«Революцияның чалбаашкын» совхозта Александр Елоховтуң 9 кижиден тургустунган бригадазы аренда керээзин езугаар Марачевканың суггаттыг шөлдериндеи багай эвес дүжүттү өстүргеннер. Олар 460 тонна эки шынарлыг сигенни, 175 тонна картофельди, 38 тонна капустаны, 21 тонна морковьту болгаш 4 тонна свекланы ажаап алган. Кожуунну өске ажыл-агыйларынга көөрде, ол багай эвес көргүзүүр-дүр.

ДИРЕКТОРНУҢ ДУЗАЗЫ

Бо чылын Балгазынның № 2 профессионал-техниктиг училищезиниң коллективи черге олурткан картошказындан дүжүт албаннаар. Ынчангаш ында өөренип турар сургуулдарны аъш-чем-биле хандырары бергедээн. Ук училищениң столоваязының эргелекчизи Валентина Кандаурованың чугаазы-биле алырга, совхозтуң директору И. В. Чучев аъш-чем талазы-биле оларга дузалажып турар. Иван Васильевич үүгле училищеге эвес, а Балгазын ортумак школазынга база дузалажып, ол ышкаш суурнуң чонунун социал айтырыгларын шиитпирлежиринге доктаамал сагыш салып келген. Чаңгыс чижек, Балгазын ортумак школазынга өөреникчилерни халас чемгерери-биле 23 млн. рубльди үндүрген болгаш школага одаары-биле 230 тонна хөмүр-даштыдүжүреринге дузаны көргүскен.

КЫШКА БЕЛЕН

Балгазынның Культура бажыңында 12 кижи ажылдап турар. Ооң директору Т. Т. Монгуштуң чугаалааны-биле, кышка белеткел ажылдарын боттарының күжү-биле дооскан, 118 тонна хөмүрни дүжүрүп алганнар.

ФИЛИАЛ АЖЫТТЫНАР

Балгазынның ийи дугаар ПТУ-зу Бай-Хаак суурда чоннуң амыдырал хандырылга комбинадының даарандылга цегинге филиал ажыдарын көрүп турар. Аңаа 16 хардан 25 хар чедир назылыг хөрээжен чонну халас өөредир, а 25 хардан өрү назылыглар дугуржулга езугаар өртээн төлеп өөренир.

Савый-оол ООРЖАК.

«ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Республика типографиязының акша-хөрөнгизиниң болгаш парлалгага ажыглаар материалларының чок болуп турары-биле «Тувинская правда», «Шын» солуннарның үндүрүлгезин кезек үеде соксаткан. Ынчангаш солуннуң номчукчуларынга буруувусту мөнгүн, бистиң бүгүнгү байдалыысты шын билириң диледивис.

Редколлегия.

● *Президентиниң ажыл-албаны*

ЫРАК СУУРНУҢ АМЫДЫРАЛЫ, АЙТЫРЫГЛАРЫ

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак чоокта чаа Тере-Хөлдүң Кунгуртуг суурга ажылдааш келген. Ооң-биле кады ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды С. Х. Монгуш база Чазактың өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылары чораан.

Суурнуң аэропортунга вертолет хонуп турда, тус черниң удуртукчулары, чурттакчылар даргаларны хлебдус база ак чеми-биле уткуп алган.

Президент суурда уругларның музыка, уран үүл школазының ажылы-биле танышкан. Бо чылын ында ниитизи-биле 87 уруглар, оолдар баянга, фортепианога, танцыга болгаш чурулга уран үүлүнге өөренип турар. Чогум амдыызында башкы специалистер эвээш. Музыка херекселдери бар-даа болза, фортепианоларның хөөнүн киирер специалист негеттинип турар дээрзин башкылар тайылбырлан, Кызылдан ындыг специалистен түр сургакчыладырын дилээннер.

Суурнуң магазининде аъшчем, крупа, шай, таакпы аймааның ассортиментизи чогум четчир. Көдээ кижилерге тааржыр идик-хеп аймаа база бар. Садыш алыкчылар мебель аймаа хереглей берген болза, суурнун садыг организациязы Кызылдан чедирип турар. Пекарняда тергиин эки шынарлыг хлебти быжырып турар, бо хүнде 30 тонна эки шынарлыг далганны курлавырлаан. Ындыг-даа болза чурттакчылар роп-биле кызыгаарлаттынмайн, хлебти боттары бажыңнарында база быжырып ап турар. Бо талазы-биле бергедээшкин чок. Суурнуң чонун далган-биле үзүк чок хандырар дээш Чазак доктаамал хемчеглерни ап келген.

Акша-шалың талазы-биле кунгуртугжуларда улуг бергедээшкин чок, акша кээрге-ле, ынаар бирги ээлчегде чорудуп турар дээрзин чурттакчылар чугаалап турар.

Суурнуң эмнелгезиниң талазы-биле алыр болза, эки үүлдер бар. Арыг-силиг, аъшчем аймаа-биле хомудал чок. Ында чоокта чаа диш эмнээр талазы-биле аныяк специалист чеде берген. Чаңгыс дилег — эмнелгеге чиик машина кончуг чугула болуп турар, а мооң мурнунда 4-5 чыл бурунгаар алган машина ам эргижирээн.

Күскү, кышкы үеде эмнелгениң станциязын ажылдадыры-биле часка чедир 30 тонна солярка чугула херек болуп турар. Президент ону дораан чорударын аазаан. Ам улуг хар чагбаанда, Нарын таварыштыр ону чорудары негеттинин келген.

Ортумак школада бо чылын 420 өөренкичи өөренип турар. Башкылар саны —40 ажыг. Школа бо чылын 8 объектини одаар. Эртенги, кежээки үелерде чырык кыпсыры-биле школага 6 тонна солярка база херек болуп турар.

Уругларның чурттап турар интернадында байдал эки. Школаның музейин Президент улуг сонуургал-биле көрген. Ооң чүгле иштики байдалын чаартын алыр болза эки.

Суурнуң ясли-садында бо чылын 56 чаштар хаара туттунган. Ында арыг-силиг, чылыг. Аъш-чем чедер. Шалың акшазы эвээш болуп турарын ооң ажылдакчылары Президентиге хомудаан.

Суурда радио ажылдавайн турар, а солун чагыдын алыр дээрге эвээш акша-төгерик чедишпес, солуннарны чамдыкта Кызылдан улуг саадаашкын-биле чедирип турарын чурттакчылар хомудал-биле чугаалап турар.

Суурнуң почтазы чонга ачы-дузазын чедирип турар, харылзаа черинге көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды С. Х. Монгуш 2 рация аппарадын чедирип берген. Үүктеп алыр ол рацияның бирээзин Балыктыгда ивижилерге чедирер. Бирээзиле 14 млн. рубль өртектиг ол рациялар аккумулятор чоккө ажылдаар. 900 километр ырак черден харылзажып болур.

Ажыл-агыйның директору Н. С. Очурнуң чугаалап турары-биле алырга, кунгуртугжулар бо чылын иви ажыл-агыйлыг төрел-бөлүк «Тере-Хөл» совхозту чаартып тургузар деп шиитпирлээн. Ажыл-агыйның кол адырындан ангыда, аңаа балык тудар, кат-тоорук чыыр, ону болбаазырадыр, аңнаар, туризм организастаар болгаш өске-даа төрел-бөлүк аайы-биле ажылдарны организастаар аңаар. Совхоз 3 чыл ажыг үеде шалын албаан. Ынчангаш шалыңны мал-маган болгаш өске-даа үүлдер-биле төлээр деп турар. Совхозка чаа «Урал» автомашина дыка чугула болуп турар.

Суурда спорт залын бо чылын ажыктан, ында аңы-аңгы секцияларда школачылар, аныяктар доктаамал барып турар.

Ш. Д. Ооржак суурнуң социал-культура объектилерин кезип дооскан соонда, Культура бажыңынга чоп-биле ужурашкаш, бодунуң чамдык перспективтиг бодалдарынын дугайында чугаалап берген. Кунгуртугжуларга улуг орук кылыры кончуг чугула болуп турар. Ооң ынай ажыл-агыйны эде организастаарын кончуг деткээн. Музыка школазынга башкы кадрларны амдаа немээри чугула дээрзин айыткан. Транспорт, харылзаа талазы-биле алырга, Чазак кунгуртугжуларга самолет өртээнин дотациязын төлевилаан. Кыдыкы Соңгу чүк талазы-биле хемчеглер боттанын турар. Ноябрь, декабрь айларда ажыглаар солярканы ам соөртүр. Артканын кышкы орук болу бээрге организастаар. Артык кезектер-биле машина-техниканы хандырарының айтырыын база шиитпирлээр.

Садыг-саймаа талазы-биле ийи чыл бурунгаар турганнга деннээрге, өскерлиишкиннер бар. Чылыг фуфайкалар, бөрттер аймаа бар. Ындыгдаа болза, албан-хаакчыларга, суурнуң интеллигенциязынга тааржыр хеп-сын эвээш.

Магазинге арага аймаан садарын чоп боттары хөрүп алган, корум-чурум айтырыы эки. Оор-сук шоолуг чок.

Ынчангаш бо бүгү ажылдардан алгаш көөрге, кожуунуп ажыл, амыдыралында улуг өскерлиишкиннер бар, оон кожуун болгаш суму чагыргаларының ажылы тодаргай көстүп турар. Чоннуң хууда мал-магаңы, ылаңгыя чылгының ниити саны 2 муң баш чедип турар. Мал-маган тудуп күш четпейн турар улустар үүгле эмчилериниң болгаш башкыларның аразында бар болуп турар. Дыка хөй өг-бүлелер картофельди өстүрүп алган. Кунгуртугжулар 9 тонна вареньени белеткээн саткан, а чоп боттарынга кыштап чиири-биле 6 тонналы курлавырлаан. Ам чамдык кижилер балыктан, диңчилер тайгаже үнүпкен. Кунгуртугга эзт сайгарары, Кызылче оны эккеп алыры берге. Ынчангаш соок үе эгелээрге, бир бригада тургускаш, будүрген эттин чартынын акша-биле төлээш, чартынын бараанга бээр деп турар. Эрткен чылда чондан дүк садын алыры-биле чоруткан акшаны өске чарыгдалдарга үндүрүпкен. Чоннуң 2-3 чыл болган дүгү ам хевээр. Ынчангаш Тожу кожуунда ышкаш, улуг эвес цехтер ажыдын ап, ылаңгыя аныяк кижилерни анаа хаара тудары чугула апарган.

Кысказы-биле чугаалаарга, Кунгуртуг суурнуң чурттакчыларының бөгүнгү ажыл, амыдыралы мындыг-дыр. Үстүнде айыттынган үүлдер болгаш дилеглер-биле холбаштыр ТР-ниң Чазаа тускай хемчеглер ажылдан кылыры-биле даңзыны тургускан болгаш тус-тус удуртукчуларга хамаарыштыр даалгаларны берген.

Виктор КАРА-САЛ.

ЧОННУҢ КИРЖИЛГЕЗИН ЧЕДИП АЛЫР

1917 чылдың октябрь 28-те (ноябрь 10-да) Совет Чазактың даалгазы-биле иштики херектер комиссариады «Ажылчы чоннуң милициязы» деп доктаалды хүлээп алган. 79 чыл иштинде бистиң күрүнениң сайзырап келген төөгүзү милиция органнарынын тургустунуп, өзүп хөгжөөн база быжыглаттынып келген төөгүзүн тодарадып турар.

Дайын чылдарының болгаш маадырлыг күш-ажылдың хүннериниң чалбыжыынга бүргеткен алдарлыг арынар милицияның төөгүзүнде эвээш эвес. Милицияның аңы-аңгы шилиттинген кезектери фронтунуң эн-не берге, онза айыылдыг угланыышкыннарынга эрес-дидими-биле дайылдажып, тайбың үеде күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, чурттуң экономиказын хөгжүдеринге бодунуң эвээш эвес үлүг-хуузун киирген.

Ниитиниң корум-чурумун бедик деннелге тудар дээр болза, хөй-ниити организацияларының, чоннуң доктаамал киржилгези, дузазы хереглеттинип турарын амыдырал бадыткаан болгаш милицияның төөгүзүнде ол угланыышкын-биле чорудуп келген ажылдың хевирлеринге доктаар бодалдыг мен.

20 чылдарда тургустунган «онзагай кезектернин» ажылы чоннуң амыдыралынга келбаа-биле нептерээн турган. Олар чер-чер бүрүзүнге дээрбечи бөлүктерни базарынга киржип, күрүнениң чугула херектиг бүдүрүлгелерин камгалажып, хоорай болгаш суурларга корум-чурумну тудуп турган.

Бо бүгүнүң түннелинде, милиция органнарынга дузалажыр хоойлу-дүрүмчүткен чаа организастыг ажыл хевири тывылган — ону милицияга демниг дуза көргүзер ниитилелдер деп адаан. Оларның ажыл-чорудулгазы үүгле корум-чурум камгалаары-биле кызыгаарланмайн, а күш-ажылдың корум-чурумун быжыглаарынга, ажылдың шынарын бедидеринге улуг идигни берген.

30 чылдар үеэзинде корум-чурум тудар ажылга ажылчы чоннуң киржилгезин эде тургускананың түннелинде, милицияга дузалажыр чаа бригадаларны тургускан.

1958 чылда Ленинград хоорайның ажылчыннарының эгелээшкини-биле эки турачы улусчу дружиналар тургустунган. Ленинградчыларның эгелээшкини бүгү чуртка нептерээн.

Амыдыралдың негеллезиби-биле кем-керек үүлгедиишкининге удур демиселге база хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарынга ажылчы чоннуң киржилгези язылбыр хевирлерлиг апарган турган: өөчү-хорсугиниң камгалаар бригадалар, милициянның аныяк өөнүктери, элээди уруглар-биле ажыл чорудар хөй-ниитиниң бөлүктери. Бо ажылга штаттан дашкаар уруглар өрээлдериниң инспекторларынын чоруткан ажылдары улуг үреттүннелдиг, ажык-дузалыг боол турган.

Бо хүннерде республикада болгаш бүгү чуртта тургустунуп келген социал-экономиктиг байдалдың түннелинде, иштики херектер органнарының ажыл-чорудулгазы өскерлип, чаартынып турар.

Бистиң Тываның иштики херектер органнары база ажылдың чаа хевирлерин дилеп, тып турар. Ооң чижээнге милицияның онза даалгалар отрядының (ОМОН), дүрген хөделириниң тускай отрядының (СОБР), паспорт-виза албанының ажыл-чорудулгазының угланыышкыннарында чаартылгаларны киирип болур.

Бо чылдың 9 айларының иштинде кем-керек үүлгедиишкиннериниң сан-түүнүн өөренип көргеш, хоорайныц, кожууннарның иштики херектер килдистери кем-керек үүлгедиишкининге удур демиселди база хөй-ниитиниң корум-чурум тудар ажылдарны багай эвес деннелге чорудуп келген деп чугаалап болур.

Бүгү республикада бүрүткеттинген кем-керек үүлгедиишкиннериниң саны 5,1 хуу эвээжээн. Бо чылдың эгезинден эгелээш, хамааты чоннуң амы-тынынга, кадыынга, эрге-ажыынга удур үүлгеттинген кем-керектер 9,6 хуу кызырылган.

Ооң-биле кады республиканың чамдык хоорайларында болгаш кожууннарында кем-керек үүлгедиишкиннериниң байдалы дүшкүүрлүг боон артпышаан. чамдык кем-керек үүлгедиишкиннериниң хевирлери аар болгаш айыылдыг болуп турар.

Чыл эгезинден сагыштыыбиле үүлгеткен өлүрүкчү чоруктарның деннели көвүдээн (9,5 хуу). Өлүрүкчү херектер база кижиниң амы-тынынга четкен аар кемдээшкиннер арагага сундугар криминогениг байдал-биле дорт харылзаалыг.

Арагалаашкын бүгү тыва нацияның мурнунга тургустунуп келген дүвүренчиг айтырыг апарган, ону үүгле чангыс милициянын күжү-биле эдип алыры, шиитпирлээри берге. Кижилерниң эзирик турган, кем-керек үүлгедиишкиннериниң саны ниити кем-керек үүлгеткининден 50,4 хуу хөй, ол болза Россияның ортумак көргүзүүнден улуг деннелде боон турар.

Кылып чоруткан ажылдарга үнелелди бербишаан, иштики херектер органнарының мурнунда дараазында тургустунуп келген бергелерни демдеглевезим арга чок: кем-керек үүлгедиишкининге удур демиселди бедик деннелде чорудар дизе — материал-техниктиг хандырылганын деннелин бедидери, акшаландырыышкынны үе-шаанда база чогуур хемчээли-биле хандырары, ажылдакчыларның хоойлу езугаар көрдүнген чигелделерин ой-шаанда долузу-биле бээри негеттинип турар. Бо үе милиция ажылдакчыларының мурнунда шыңгыы негелделерни тургуза берген: ажыл-чорудулгазы нарыыдаан, ажылдакчы кижи бүрүзүнүң мурнунга салдынган сорулгаларның, негелделериниң деннели улгаткан.

Үстүнде айыттынган санчурагайларның түннели дээрге-ле, бистиң ажылдакчыларның ак сеткилдиг, эрес-соруктуг ажылы-дыр. Ынчангаш милициянын эрткен профессионал байырлалын таварыштыр ажыл-албанынга бердинген, харыысалгалыг, кызымаккай ажылдакчыларны ИХЯ шаннаан. Оларның аттары бо: офицер составтан — Виктор Лобанов (Кызыл), Сергей Доспан (ИХЯ), Арстан Музагалиев (ОМОН, ИХЯ), Борис Адыгоол (Бай-Тайга), Юрий Дулуш (Улуг-Хем), Руслана Монгуш (Өвүр), Владимир Адыя (Чөөн-Хемчик).

Анаа ажылдакчылар— Дана Демир-оол, Уран-Херел Куулар, Игорь Белоусов (Кызыл), Александр Иргит (Мөнгүн-Тайга) Ямбиль Батор (Тес-Хем).

Ажыл-хүлээлгезин күүседип турар үеэзинде харыысалганы бодунга бүрүн хүлээнип ап, амы-тынындан маадырлыы-биле чарылган ажылдакчылар бисте бар. Бо чылын Чечняга албан-хүлээлгезин күүседип чораан, иштики албанның улуг лейтенантызы Вячеслав Донгак база Аянгатының участок төлээзи, улуг лейтенант Николай Монгуш амы-тынындан чарылган. Ажыл-албанын күүседип турган амы-тынындан чарылган ажылдакчыларның өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдалым илеретпишаан, оларга кадыкшылды, аас-кежиктиг чүректиң ханызындан күзеп тур мен.

Римма ЧАКАР,
ИХЯ-ның молодо болгаш хөй-ниити-биле харылзаа бөлүүнүң референтизи.

Иштики херектер органнарында

Саң-хөө айтырыы

ӨСКЭЭР АЖЫГЛААН

Өвүр кожуун чагыргазының саң-хөө-ажыл-агый чорудулгазын хынап көргениниң түннелдерин Тыва Республиканың Чазак хуралынга сайгарын чугаалашкан. Саңхөөнүң сагылга-чурумун ол кожуунда үреп, акша-хөрөнгилерни чогуур сорулгаларынга ажыглавайн турар дугайында билдириишкиннерни кожуун эмнелгезиниң, уруглар садтарының, культура албан черлериниң ажылдакчылары, школалар башкылары ТР-ниң Президентизиниң адынга болгаш ТР-ниң Иштики херектер аймызынга бижээн турган. Кожуун чагыргазының удуртулгазы албан-дужаал байдалын соора ажылаанын, ооң даргазы М. М. Даңзынның талазындан негелде чогуп хамаатылар база айыткан.

Акша-хөрөнгилерни чогуур сорулгаларынга ажыглавайн келгениниң фактылары хынында үеэзинде бадыткаттынган. Чижээ, 1995 чылда бюджеттиң бүгү чүүлдериниң талазы-биле хой түүнүг өре бар турбуже, 131,5 миллион рубльди квартиралар, «УАЗ» маркалыг автомашинаны садып алырынга чарыдаан. Кожуун чагыргазының саң-хөө салдызы 47 миллион рубльди «Волга» маркалыг автомашинаны садып алырынга августа үндүргеп. Бюджет акша-хөрөнгилериниң күселибиле 27,9 миллион рубльди боо садып алырынга, кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы К. С. Ооржактың оглунга болгаш М. М. Монгушка чурттаар бажың садып бээринге 23 млн. рубльди тускайлаан. К. С. Ооржак хары угда ийи албан-дужаалды эзлеп турганы база бадыткаттынган. М. М. Даңзынның ат салган документизи-биле К. С. Ооржакка 5,7 миллион рубль түүнүг шалыңны төлеп берген.

Кожуун чагыргазының аппарадынга штаттан дашкаар 4 кижини ажылдадып, оларга 26,5 миллион рубльди чарыгдаан.

Бо болгаш өске-даа хажыдыышкыннар дээш Өвүр кожуун чагыргазының даргазы М. М. Даңзынга шыңгыы доңгулданы хүлээткен болгаш материалдыг харыысалганы ошаагаан.

Рита САМБУУ.

Чагыдылга-97

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУ!

1997 чылдың бирги чартыында «ШЫН» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ эгелээн болгай. Ону чагыдып алырынче далажыңар. Чартык чылда ооң ӨРТЭЭ МЫНДЫГ:

1997 чылдың бирги чартыында — 60 МУН РУБЛЬ.

3 АЙЛАРДА 30 МУН рубль-биле чагыдып ап болур.

Чагыдылга үеэзинде мооц адаанда квитанцияны ажыгланар.

АБОНЕМЕНТ на газету «ШЫН»
(индекс издания)
Количество комплектов
на 199 год по месяцам:
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Куда (почтовый индекс) (адрес)
Кому (фамилия, инициалы)

доставочная карточка на газету «ШЫН»
(индекс издания)
Стоимость по каталогу ____ руб. ____ коп. за доставку ____ руб. ____ коп.
Количество комплектов
на 199 год по месяцам:
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Куда (почтовый индекс) (адрес)
Кому (фамилия, инициалы)

Дүжүт ажаалдазының соон дарый

АМЫДЫРАЛЧЕ ЧҮТКҮЛДҮҢ ЭГЕ БАДЫТКАЛДАРЫ

Эң хөй тарааны республикада «Революцияның чалбыжы» совхоз бо чылын ажаап алган. Дүжүттүн 200 тонназы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин хууда үрезининге хереглеттинер. Бараан-чээлиге алган өре-шириниң орнун бир муң тонна үрезин-биле дуглаар. Хереглелден артыкталып турар 6 муң тонна хире тарааны үндүр садар. Акшалыг-ла кижи бүрүү сл кежикти садып ап болур. Совхоз директору Чучев артыкшылын кымга-даа болза садыптарынга белен. Өрткен чылын республиканың чамдык көдээ ажыл-ый бүдүрүлгелеринге тараазын ол саткан-даа, элээн кезин чээлиге барган. Чамдык черлер чээп алган тарааның орнун тургузун чадап турар. Ол углуг чугаа-домакты Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем ямызынга дыннадым.

Өске колхозтарның, совхозтарның, көдээ ажыл-агыйның кооперативтериниң, өнчү аайы-биле ажыланы берген биче болгаш ортумак бүдүрүлгелериң дүжүдү эки эвес болган. Шаңнарда, шыгагларда düшкен тарааны солбаазыраарының, садып-сайгарарының дугайында керээ, дугуржулга, сүмележилге чер-черде үргүлчүлевишаан. Тараа — эң саарлычал, соон-биле кандыг-даа үүле-херекти чогудун болур. Ылаңгыя кызыл-тас, арбай, чинге-тараа орнаттынгыры, солуттунгуру-биле ылгалдыг.

Ламыга тараа дүжүдүнүн талазы-биле отчедун дужаап кээп турган көдээниң бир кезек тускай әртемниглери-биле база ужураштым.

— Чүгле 42 тонна тараа ажаап алдывыс, пат болдувус. Сулавыс шуут үнмеди. Хураганнарны та чүнүн-биле чемгерер чүве? Чаш малга сула, чарба мурнунда чылдарда хөй турган. Бо талазы-биле келир кышта бергедежир боор бис. 170 тонна сиген, 80 шаа тонна саваң мун-не бар. Суурнуң чурт-акчылары бажыңнарының чанынга, черде шөлдеринге картофельди, ногаа-чимисти белеткеп алган. Кат-моогу база элээн курлавырлаттынылаан. Ынчалза-даа амыдыралының деңнели кошкак, күрүнеңиң пенсиялы, дуалам-чызы-биле чурттап слуларларга байдал нарын болуп турар — деп, «Тарлаг» көдээ ажыл-агый бүдүрүлгениң бухгалтери Ирина Түлушовна Доржу чаңгыс чурттугларының дугайын дыңнатты.— Тараа, хлеб өртээ кажаңгызындан-даа улгаткан. Бир эвес социал камгалалды күштелдирбес болза, аш-чут эргин кырында келген.

Республиканың мурнуу болгаш өске-даа чамдык кожуннарындан тараа, далган, чигир, картофель сураглап чоруур болук кижилерге Кызылга бо-ла таваржыр-дыр мен. Олар колдуунда кооперативтер, көдээ ажыл-агыйлар удуртукчулары, тускай әртемниглери болуп турар. Малчыннар, чер ажылының кижилери эвээш-биче-даа хемчээлдиг болза, продукцияны хире-шаа-биле бүдүрүп турар. Оларның бүдүрген чүүлдерин директорлар, бухгалтерлер сайгарар, орнап-солуур ужурлуг. Ол үүле-херек колдуунда бүтүнместээн.

Чижекке алырга, «Революцияның чалбыжы» бир тонна тарааны 1,5 млн. рубльге садыптын болур. Ону садып алыр безин харык-шинек биче бүдүрүлгелерде чок болу берген. Ол хире чиик ортек безин хөлчек аар апарганы сл. Чазын ямы бир тонназы-ла 1 млн. 800 муң рубль ортектиг 6000 тонна үрезинни республика девискээриниден дашкаар черден садып алган. Көдээ ажыл-агый сайыдының чөвүлекчизи М. С. Содунам сл дугайын меңээ дыңнаткан чүве.

Барын-Хемчик кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелинин кол агроному М. А. Сарыглар-биле база ужуштым. Мөңгүн-оол Алдын-ооловичиниң тайылбыры-биле алырга, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң «Барлык» 133 тонна тарааны ажаап алган. Хлеб быжырар биче болгаш ортумак бүдүрүлгелерлиг сайгарлыкчылар ботарының бүдүрүп, чогаадып алган дериг-херекселлерин чоннуң эрге-ажыктарынче үндүрүп турар. Эрги-Барлыкта, Аксы-Барлыкта, Бижиктиг-Хаяда, Алыгтатыда хлеб быжырар черлериниң ээлери күженишкин-биле ажылдап турар. Барлыкта тараачын арат Петр Хомушку гектардан-на 12 центнер дүжүттүг болган. Бижиктиг-Хая чуттуг арат Д. Хертек гектардан-на ортумаа-биле 9-10 центнер болган дүжүдүн Кызылдың тараа болбаазырадыр черинге далганнай тырттырган, хлеб быжырын эгелей берген.

Барын-Хемчик кожуунуң арат ажыл-агыйларының ниити ажаап алган дүжүдү чүгле 272 тонна, бир гектардан-на ортумаа-биле 8 центнер болуп турар. Чогум кооперативтерде, өске ажыл-агыйларда дүжүт шуут харыкчек болган.

— Тарааның суттарылгазы кончуг берге болган. Сугну холчок орайтадыр алдывыс. Рынок харылзааларының нарыыдаашкыны, акша төлевирининң чогу суттатыларның ажылын үзүк-сексаал чок кылдыр организастаарынга шалтыктаан. Моон мурнучда чылдарда олар дүнеки әлчегде база ажылдап турган — деп, Мөңгүн-оол Алдын-ослович чугаалады.

Тараа дүжүдүнүң чегей болганы хомуданчыг. Малманның азыралын магадылаары-биле көдээ ажыл-агыйлар, ог-буле бүрүү мал чемнериниң белеткелинче күжүн мөөцнеп турган.

Бо хүннерде кайы-даа суурга, чурттакчылыг черге чеде бээрге — сериде, кажаада улуг, биче сараттар, Мен бодап көөрүмге, ол сараттар негелде-хереглелге шуут четпес хире, эвээш дээрим ол. Сигенни хөйү-биле белеткеп чаңчыкпаанывыс хомуданчыг. 1963-1966 чылдарда Таджикистанның Даг-Бадахшанга турдум, оон артсыннары, одуруглары Мөңгүн-Тайганың Тоолайлыгдандаа, Улуг-Хемниң Үрбүн-Кашпалындан-даа кадыр болдур ийин. Ында кишлактарның (суурларның) чурттакчылары чалым-хаяларның тиглерин «оттаар» чаңчылдыг. Ог орну хире шөлчүгеш безин хунааштыг. Отсигенниг хензиг черлерни бир чылын каш-даа тегерип келир. Келгенде-ле оон сигенин кезер. Сиген хөпээн чартыы чеде бээрге, чадаг таджик оргазынга чүктептер.

Бир катап элчигениниң узун кулаа, дөрт даваны безин көзүлбес кылдыр сигенни чүдүрген, боду база сиген чүктээн, ырлап чораан таджикке таварышканым сагыжымда артып калган. Күш-ажыл — ол чер чурттугларга өөрүшкүлүг олчаажык. Бисте ындыг эвес-тир. Чаагай чорукту черле чоокшуладып-ла алыр бис ыйнаан. Оон эге бадыткалдары — бажыңнар чоогунда костүп турар сараттар.

— Ореге бүрүзүнде — сараат-ла сараат — деп, колагропом М. А. Сарыглариың чугаалап турары аңаа бүзүрел болаун.

Ниитизи-биле алырга, республиканың колхозтары, совхозтары, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери бо чылын 29589 тонна тарааны ажаап алган. Бир гектардан-на ортумаа-биле алырга, дүжүт чүгле 5,5 центнер. Өрткен чылын 50497 тонна тарааны республикага ажаап алган. Ол деңнелден бөгүн 21358 тонна тараа куду болган. Ылаңгыя шаңда дүшкени кончуг эвээш. Соктап чиир, далган кыллыр тыртып алыр дээш ог-бүлелериниң кежигүннери (амыдыраарының оске аргазы кайыл?) бажыңнарында аңмаарларынче чаа дүжүттүн элээн кезиин сөөртүп аппарган хевирлиг. Аъш-чемге, хавандагаага күскү дүжүттүн курлавыры албан херек болгайн канчаар. Ажыл төлевирин чеже манаарыл? Күрүнеден буян-кежик манаар азырадыкчы шаг-үе кажан-даа эглип келбес кылдыр эрте берген. Аштавас, ажы-толун остүрер дээш тараажылар карак кыынкан. Тус черге боттарының ажаап өстүргени тарааның чиртингиридаа, шынары-даа садып алганындан эки-ле болгай. Тараа, шынап-ла, алдын өртектиг апарган.

Арапчөр ОКСУР.

БАЙДАЛ ИЙИ АҢГЫ

Өвүрнүң Торгалыг школазында байдал дүвүренчиг. Дээвиирлер ойлуп дүжер четкен...

Тываның кыдыг-кызыгаар кожууну Өвүрде алды ортумак школа бар. Аңаа Солчур, Саглы, Ак-Чыраа, Торгалыг, Чаа-Суур база Хандагайты школалары хамааржыр. Ында бо хүннерде 200 ажыг дээди болгаш ортумак әртемниг башкы ажылдап, 2225 өөреникчини өөредип, кижизидип турар. Өрткен өөредилге чылында кожуунуң школаларын 83 өөреникчи «тергиин эки», 647-зи «эки» деп түңнелдерлиг дооскулаан. Сөөлгү үелерде үениң бергезинге, акша-төгериктиң чогунга алаып, чамдык ада-иелер ажы-толунүн билиг чедип алырынга чоганизацияларга ол талазы-биле лекция-беседаларны база эрттирип келгеннер.

Ол ышкаш кылып чоруткан ажылының түңнелдери-биле республиканың аныяк натуралистериниң эрттирип турганы конкурстарынга киржип, шаңналдыг черлерни ээлеп келгеннер. Суурнуң болгаш школа девискээрлериниң ногаанчыдылгазын демнин-биле организастааннар. Школада орус дыл болгаш биология башкыларының методиктиг каттыжыышкыннары бо бүгү ажылдарны кылып чоруда-рын боттарынга дорт хүлээнип алганнар.

А Торгалыг школазында байдал ам-даа дүвүренчиг болуп турар. Чүл дизе, школаның септелгези мынчага дээр чогуур деңнелге чоруттуумаан. Дээвиирлер күштүг хат, шуурган таварыыр болза, ойлун дүжүп болурунуң аймылы мыяда. Соңгалар кастактары шааргылап, өттүр көстүп турар апаргылаан.

Бо талазы-биле айтырыгны өөредилге килдизи кожуунуң чагырга черинге, республиканың Өөредилге яамызынга-даа тургузуп келген. Мынчага чедир кандыг-даа чогумчалыг хемчеглер алдынмайн турары элдеп, Билдингир — акша чок. Айыыл-халап диргелип келгиже акша чогунга сылдап алгаш оруп-ла турарга болур бе? Бо талазы-биле айтырыгны Өвүр кожуун чагырга черин дарый хемчеглерин алыры күзенчиг-дир.

Карыма ТҮЛҮШ.

ЭКИ ДЕП ҮНЕЛЭЭН

Тыва Республиканың Өөредилге яамызындан 23 кижи составтыг комиссия Чоон-Хемчик кожуунуң өөредилге килдизинин, школа, уруглар садтарының өөредилге, кижизидилге, материал-техниктиг баазаазын, дериг-херекселлерин болгаш санхөөну канчаар чоп ажыглап турарының хыналдазын кылган. Комиссия шупту өөредилге черлеринге барып, кичээлдерге олуржуп, коллективтер кежигүннери-биле ужурашканнар.

Хыналданың түңнелин үндүрүп тура, республиканың Өөредилге сайыды В. Б. Ховенмей, оралакчылары Л. Т. Марченко, А. И. Очур, Н. Э-К. Ооржак болгаш комиссия кежигүннери ук кожуунуң өөредилге килдизи, школа коллективтери соолгу чылдарда бурунгаар улуг базымны кылган болгаш чамдык өске кожуннарга деңнээргe, туружу быжыг, үе берге-даа болза, чогаадыкчы сзу-биле ажылдап турарын демдеглээн.

Хуралга олурушкан кожуун чагырга даргазының оралакчылары Л. Х. Ондар, С. Т. Үүлдүм кожуун башкыларының бир деңнигге ажылдап, эки көргүзүглерлиг болганын база демдеглеп, чедиишкиннерни күзээн.

Бистиң корр.

ОГЛУМГА БЫЗААЛАРЫМ ХҮЛЭЭДИПКЕШ...

Төрээн колхоз, совхозумга хөй чылдарда малчыннаш, пенсияже үнаумзе-даа, өрткен чылга дээр быза ажаакчызы болуп ажылдап келдим. Малды ажаар-тежээр, карактаар талазы-биле эвээш-биче арга-дуржулгамны аныяк саанчыларга дамчыдып берип, ылаңгыя инек малдың аажы-чаңынга таарыштыр өөренип, аңаа чаңчыгып алырының, оон элбек сүттү канчаар саарының-даа талазы-биле өөредип, сурган чор мен. Амгы үеде кыш удур фермада кылыр-ла ажыл хөй. Быза, инек кажааларын чедир септээр, чылыглаар, одек кургадыр, эжер дээш ажылдар ам-даа бар. Ферманың ажылы чымыштыг-даа, төнчү чок-да болур чүве.

Ажаап турган быза-аларымны оглумга хүлээдип бердим, ол база мал ажылынга ижигип өөрензин деп бодал-сагыштыг кижи мен. Ам ажыл-агыйга хамааржыр 20 шаа хаваннар хүлээп алган, ажаап-тежээп эгеледи-дим. Хаван малдың адаа-ла шык эвес, кургаг-ла турар болаа эки деп улус сүмелээр, чугаалаар боор чүве-дир. Амдыызында хаваннарга таарыштыр бичежек кажаалар тудун алгаш, ында тудун, тургузу азырап турар мен.

Хаванны хоолулуг чем-биле чемгерип, адак-бышкаан кургаглап, кыс хаваннарны ой-шаанда төрүлүп, оолдарын семиртир доруктуруп турган, ооң баш санын остүрүп, оон алыр продукцияның хемчээлин чоп ковудедип болбас деп бодаар-дыр мен. Кожуунуң ажыл-агыйлары хаван азыравайн турар-дыр. Шаанда колхоз үезинде хаван, дагааны аажок азырап турган, харын-даа фермаларда турган болдур ийин. Хүлээп алган хаваннарны хүр кыш ажыр азырап турган, ооң баш санын ковудедир, хөй продукция алыр дээш кызып ажылдаар үзел-бодалдыг мен.

Коллективтиг ажыл-агыйның удуртулгазы хаваннарны хоолулуг чем-биле дектаамал хандырын бээрин дилеп, күзээр кижи-дир мен.

Сапыймаа ЭРТИНЕ.

БОДУНУҢ АЖЫЛЧЫННАРЫНГА

«Революцияның чалбыжы» совхозтуң мырыцай конторазының чанында пекарня бар, хүнде аңаа 700-800 чедир хлебти быжырып турарлар. Совхозтуң ажылчыннарынга бир хлебти 1500, а суурнуң өске ажылчыннарынга 2500 рубльге садып турар. Хлебти ыцай-бээр дажып турбазы-биле контора иштинде бир өрээлди садыг кылдыр тускайлап ажыдын каан.

Пекарняның эргелекчизи Галина Боргуякова, хлеб быжырыкчылары Ольга Суханова, Анастасия Черепанова, Надежда база Марина Гарвад угбашкыларның ажылы макталдыг. Олар ээлчежип ажылдап турар. Ол ышкаш хүнде 70 кг макарон кылыгларын бүдүрүп, совхозтуң ажылчыннарынга чүгээр өртекке садып турары өөрүнчүг.

Савый-оол ООРЖАК.

Чагыдылга-97

ОРГАНИЗАСТЫГ ЧОРУДАР ДЭЭШ

Бо чылдың ийиги чартыында «Шын» — 350, «Эфир» — 134, «Эне сөзү» — 137, «Тувинская правда» — 42, «Тываның аныяктары» — 47, «Тыва Республика» — 50 экземпляр кылдыр кожуун иштинде чагыттынган.

Келир чылгы чагыдылганы чогумчалыг чорудун, солун, сеткүүлдүн санын ковудедир сорулга-биле, пенсионерлерге, инвалидтерге, хөй уругларлыг ог-бүлелерге баш удур чээп чагыдып алырын организастаар талазы-биле айтырыгны кожуун чагырга-зынга тургузуп тур мен. Бо айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинге бээр боор деп идегээр-дир мен. Чижээ, бо чылдың ийиги чартында, Бай-Дагда почта салбырының эргелекчизи Антонина Даваа кожуун чагырга-зының социал камгалал килдизиниң даргаазы Валентина Дүгер-биле дугурушкаш, 96 экземпляр «Шынны» пенсионерлерге чагыдып берген, чон аажок сеткили ханып, өөрүп четтиргенин илередип турар-дыр.

Төп солун, сеткүүлдер чагыдылгаазы ноябрь 15-ке чедир уламчылаар. Чамдык солун, сеткүүлдеринн келир чылда чагыдылгазының өртээ чиигелделиг дээрзин билип алза черле артык эвес. Чижээ, амгы үеде «Комсомольская правда» солунга чагыдылгалыг кижи келир чылгы 558 индекстиг «Комсомольская правданы» чагыдып алырынга 10 хуу, почта черинден пенсия ап турарлар 50176 индекстиг «Комсомольская правданы» чагыдарынга база-ла 10 хуу, а дайын киржикчилеринге харын-даа 20 хуу чедир чиигелделиг өртекке чагыдып алырын чарлаан-дыр.

Солуннар, сеткүүлдер чагыдылгазының документилерин төп черлер хүлээп алырда, ыяап-ла санажылганын агар санынче акша кирген соонда, ам ажылды чорудар апарган. Бо хүннерде «Тувинская правда» солуннуң чагыдылгазының өртек-үнези билдинмейн турар, ону дүргедедирин чагыдып алыкчылар манавышаан. Сөөлгү үеде «Шын», «Эне сөзү», «Центр Азии», «Эфир» үнүп турар апарды, сл эки-дир. «Тыва Республика», «Тываның аныяктары» ийи ай чыгыы үзүктелип үнду, аныяктар солуну шуут үнместей берди. Билдингир-ле акшаландырыышкын айтырыындан-на хамааржыр чүве-ле ыйнаан, чамдык солуннарның үнмейн баарының чылдагаанын, хонук-хуусаазын айытпайн баар таварылгалар бар. Чагыдын алганнаргадаа, солуннуң тарадыкчыларынга-даа ол эпчок, хомуданчыг-дыр. Ол ышкаш байырлал, дыштанылга хүннери улажы бергенде, солуннарның кажан үнери, кээри билдинмейн баар. Бо байдалдар бистерни, солун, сеткүүлдериң чедирикчи тарадыкчыларын таарымча чок үүлдерге чедирер-дир. Адактың соонда мындыг үүлдү демдеглекседим. Солун, сеткүүл келбестеп турун бээрге, чагыдылганы организастап турар черлерге — почта ажылдакчыларын дыка эпчок байдалдарга таварыштырар-дыр. Ынчангаш солуннарның үнмейн баарыңыл чылдагааннарын чонга, чагыдып алыкчыларга билдингири-биле чарлап, тайылбырлаары эргежок чугула деп болаар-дыр мен.

Кожуунуң почта харылзаа белдириниң, суурларда салбырларының ажылдакчылары келир чылгы солун, сеткүүл чагыдылгазын организастыг чорудар дээш күженишкинниг ажылдаарын хүлээнип ап турааолар.

Толаан КЫЗЫЛ-ООЛ.

Почта харылзаа федералдыг албанының Эрзин кожуунда белдириниң даргазы, ССРЭ-ниң харылзаа мастери, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы.

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Роспечати.

Бир чагааның изи-биле

«ТЫВА БАЛЫК» АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛДЕ «БОРАЛГАКТАР»

Ол соодукчуну даштындан көөрге безин чараш, хары угда 500 тонна эът, балык кире бээр болгаш үр үеде шыгжамырга турун болур. Шак ындыг ховар фини соодукчулар бистиң мурнунда турган ССРЭ-ге чүгле 5 турган, оон бирээзи Тывага турганы ол-дур. Ам чугаа «Соок» акционер ниитилелге хамааржып турган 500 тонна эът кире бээр соодукчунуң дугайында болур.

«Шын» сслуннуң редакциязынга кызыгаарлаттынган харыысалгалыг эштежилге «Соок» акционер ниитилелдиң ажылчыннарындан моон мурнунда ол бүдүрүлгениң чиңгине директору турган М. Д. Крючковаңың адынга, оон каржы-хажагай, алыксакчиксек чоруунуң дугайында бижээн чагаа келген. Ам ону тодарадып көрээлицер.

1973 чылда бистиң республикага Россияның эът, сүт садыының баазазы турган. Оон соонда ол бүдүрүлге ийи кезекке чарылган: биргизи — Россияның сүт садыының соодулга комбинады, ийигизи—РФ-тиң Балык ажыл-агый ламызының «Красноярск балык» каттыжыышкынның баазазы кылдыр тургустунган. Сөөлүнде барып, «Тыва балык» каттыжыышкыны болу бергенин оон чиңгине директору чораан Вера Чамзырыновна Көк чугаалап турар.

«Тыва балык» каттыжыышкынын тургузар дээш Вера Чамзырыновна каш катап Москва чедип, ол тудугну тудар акша-төгерикти дилеп, кирбээн ямылары-даа чок. Тываларның «кижи күзээнин чедип алыр» деп чугаазы бар болгай, эң сөөлүнде, ССРЭ-ниң балык үлетпүрүнүң сайыды К. Каменцевке кирерге, ол бүгү талазы-биле дузаны чедирген. Кончуг кыска хуусаада шуут куруг черге балык бүдүрүлгезин Тывага бир чыл 8 ай иштинде тудун дооскан. В. Ч. Көк 1962 чылдан бээр садыг шугумунга ажылдап келген арга-дуржулгазы улуг кижилериниң бирээзи. Сөөлүнде ол «Тыва балык» каттыжыышкынының чиңгине директорунга ажылдап турган, кадыының байдалы-биле пенсиялап үнген.

Оон соонда бүдүрүлгениң директорунга М. Д. Крючкова келген. Совет системаның экономиканы командылап турган үеинде. Тывага әкелген улуг соодукчунуң салым-чолу кандыг болганын номчукчу сонуургай бээр боор. Моон мурнунда ол бүдүрүлгего экономистен ажылдап турган. 1996 чылдың июнь 21-ден бээр «Тыва балык» акционер ниитилеллин чиңгине директору Н. Ю. Кирилловскаяга өөстен бо-ган. Ол соодукчуну даштындан көөрге безин чараш, хары угда 500 тонна эът, балык кире бээр болгаш үр үеде шыгжамырга турун болур. Шак ындыг ховар фини соодукчулар бистиң мурнунда турган ССРЭ-ге чүгле 5 турган, оон бирээзи Тывага турганы ол-дур. Ам чугаа «Соок» акционер ниитилелге хамааржып турган 500 тонна эът кире бээр соодукчунуң дугайында болур.

«Шын» сслуннуң редакциязынга кызыгаарлаттынган харыысалгалыг эштежилге «Соок» акционер ниитилелдиң ажылчыннарындан моон мурнунда ол бүдүрүлгениң чиңгине директору турган М. Д. Крючковаңың адынга, оон каржы-хажагай, алыксакчиксек чоруунуң дугайында бижээн чагаа келген. Ам ону тодарадып көрээлицер.

1973 чылда бистиң республикага Россияның эът, сүт садыының баазазы турган. Оон соонда ол бүдүрүлге ийи кезекке чарылган: биргизи — Россияның сүт садыының соодулга комбинады, ийигизи—РФ-тиң Балык ажыл-агый ламызының «Красноярск балык» каттыжыышкынының баазазы кылдыр тургустунган. Сөөлүнде барып, «Тыва балык» каттыжыышкыны болу бергенин оон чиңгине директору чораан Вера Чамзырыновна Көк чугаалап турар.

«Тыва балык» каттыжыышкынын тургузар дээш Вера Чамзырыновна каш катап Москва чедип, ол тудугну тудар акша-төгерикти дилеп, кирбээн ямылары-даа чок. Тываларның «кижи күзээнин чедип алыр» деп чугаазы бар болгай, эң сөөлүнде, ССРЭ-ниң балык үлетпүрүнүң сайыды К. Каменцевке кирерге, ол бүгү талазы-биле дузаны чедирген. Кончуг кыска хуусаада шуут куруг черге балык бүдүрүлгезин Тывага бир чыл 8 ай иштинде тудун дооскан. В. Ч. Көк 1962 чылдан бээр садыг шугумунга ажылдап келген арга-дуржулгазы улуг кижилериниң бирээзи. Сөөлүнде ол «Тыва балык» каттыжыышкынының чиңгине директорунга ажылдап турган, кадыының байдалы-биле пенсиялап үнген.

Оон соонда бүдүрүлгениң директорунга М. Д. Крючкова келген. Совет системаның экономиканы командылап турган үеинде. Тывага әкелген улуг соодукчунуң салым-чолу кандыг болганын номчукчу сонуургай бээр боор. Моон мурнунда ол бүдүрүлгего экономистен ажылдап турган, 1996 чылдың июнь 21-ден бээр «Тыва балык» акционер ниитилеллин чиңгине директору Н. Ю. Кирилловскаяга өөстен бо-зының хынаан актыларында «Сооктуң» ийи магазини дудагдалдыг болган. Ол херекти Кызыл хоорайның иштики херектер килдизинче шилчиткен. Чүгле чаңгыс магазинниң орези 100 млн. рубль чедип турар. Бүдүрүлгениң ниити орези 1 млрд. рубль. Москвадан алган чээлиг-стиң төлээр үези келген, ону бис чүгле бөгүн билдивис. Чүге дээрге оон мурнунда турган удуртукчулар ону кара ажегерээн ыыттавайн турганы ол-дур.

Н. Ю. Кирилловскаяның чугаалап турары-биле алырга, кажан «Соок» акционер ниитилелдиң сан-хөө ажыл-агый чорудулгазын хынап турган документилериниде мынчаар бижээн: «Ортекти улгаттырып турган, боттарынга акшаны моон мурнунда турган чиңгине директор биле кол товаровед № 261-ден 269 дугаарлыг чарыгдал ордерлери-биле, сентябрь айда бүдүрүлгениң кассазындан меге ведомость долдурган, 16.159.000 рубльди туда алганнар. Сентябрь айда меге документилер долдурган, Е. Ф. Прейман 19.997.000 рубльди алган болуп турар. Бо акшаларны Е. Ф. Прейман «Гарант» деп бүдүрүлгениң мурнундан ат салган алганы илерээн, херек кырында ындыг бүдүрүлге кайда-даа бүрүткеттинмээн, чок болган. Ол бүдүрүлгениң таңмазын кол товаровед Е. Ф. Преймандан үндүрүг полициязы хавырын алган.

Чиңгине директор турган М. Д. Крючкова, мени эргедужаалымдан хоойлуну каржысы-биле хажыдын турган хостаан деп хомудан, күш-ажылчы коллективтин шиитпири шын эвес деп хоорайның улус судунга билдириишкинни ол киирген. Бо айтырыгны шын сайгарын көөр болза, дыка хөй айтырыглар тургустунуп кээр. ТР-ниң Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар күрүне комитединиң специалистери кымның удуртулгазыбиле «Тыва балык» каттыжыышкынын хуужутканыл? Хуужудулганы Москвадан чоруткан саавыр сзугаар кылган-даа болза, акцияларның үлээшкини шын эвес болганын чамдык тускай әртемниглер чугаалап турар.

Үнелиг саазынар килдизиниң начальниги болгаш хуужудулга конкурузун эртирген Л. Г. Скрипальщиковтуң чугаалап турары-биле алырга, хуужудулга чоруп турда, удуртулганын таазындан ыйыышкын күштүг болган. Бүдүрүлгениң узун шөлээде турар ажылчыннарының эргезин кыскан. Директор саналдап киирерге, шупту чопшээрешкен, орта удурланырындан көрткен. 1996 чылдың апрель 4-те Л. Г. Скрипальщиковтуң хынаан документизин сзугаар алырга, директор М. Д. Крючкова ол бүдүрүлгеге доктаамал 6 чыл 10 ай ажылдаан, 1993 чылда оон ниити шалыны 2.137.319 рубль болган, ниити хуралдың шиитпирин сзугаар чагыг киргеш, 254 акцияны алган. Моон мурнунда директор турган В. Ч. Көк ол бүдүрүлгеге доктаамал 7 чыл 11 ай ажылдаан, кажан хуужудулга чоруп турда, кадыының байдалы-биле пенсияже үне берген. Чагыгны киирген-даа болза, чүгле 10 акцияны алган. В. Ч. Көктен эвээш стажтыг турган, М. Д. Крючкова болдунуң мурнунда турган директорудан 244 акция хөйну апканы база элдептиг.

«Тыва балык» акционер ниитилелге сан-хөө, ажыл-агый чорудулгазынга хыналда кылган, үндүрүг полициязының ажылдакчылары А. В. Глызин, А. И. Рукавицын оларның чугаалап турары-биле алырга мындыг:

— «Тыва балык» акционер ниитилелдиң сан-хөө, ажыл-агый чорудулгазынга бистиң план сзугаар чоруткан хыналдавыс доостун турар. Эрге-дужаалын эрттир ажыглаан дугайында дыка хөй херектер ажыттынган, «Соок» акционер ниитилелдиң эрги турган удуртукчуларынга херекти оттуруп болур. «Тыва балык» акционер ниитилелдиң ажыл-чорудулгазының бүгү талалыг айтырыгларынга харыыны юристер, сан-хөө ажылдакчылары, орта хамаарышкан эрге-дужаалдыг кижилер бээр ужурлуг. Бот-боттарының аразында маргыжып турар талаларның кайызынца эрге-ажыынга хамаарышпас шын түңнелди үндүрер үе келген.

Бистиң республиканың экономиказының кол адыры көдээ ажыл-агый болгай. Оон бир аскап турар айтырыы көдээ ажыл-агый продуктуларын шыгжаар чери чок боон турары. Бир эвес биске эки байдал тургустунган болза эът, сүт, дүк-биле Тываны хамаанчок, кожалрывысты долдур хандырып шыдаар бис. Коллективтиг ажыл-агыйлар, араттар, хуу кижилер иштики-даа, даштыкы-даа рынокка чүс-чүс тонна экологтуг арыг эътти сайгарар чер тыпкайн турары кымга-даа билдингир болгай. Бистиң эъдивисти даштыкылар безин сонуургаң кээн турар. ырак эвес, эътке чедимче чок Хабаровск, Приморье крайларга чүге сайгарып болбас бис. Ол хиреде 500 тонна эът кирер бээр фини соодукчу кандыг-даа ажыглал чок туруп турар, оон иштинде бөгүн бичии эът, балык бар, ону долузу-биле ажыглаарын кым-даа чугаалавайн турар.

«Тыва балык» акционер ниитилелдиң амгы удуртулгазы минтай, камбала, консервалар садып аарынга өйлежип турар. Акционер ниитилел бодунуң соодукчуунуң бар аргазын чедир ажыглавайн, чонга чарлавайн турар, азы соодукчуга эът шыгжааны дээш, оон өртээ-биле чонну коргудуп турар чадавас. Бүдүрүлгениң ады «Тыва балык» болгаш Саян арты ажып, балык эъди дилеп чоруп турары чажыт эвес. Ол хиреде соодукчунуң улуг кезин хос, оон күштүг тургузуу колдуу-ла халас ажылдап турар. Ынчалза-даа бо бүдүрүлгеде чамдык эки бодалдар тыптын турары солун. Чижээлээрге, олар эътти болгаш балыкты арыглап-аштаар цехти тудун алырын күзеп турарлар. «Тыва хамааты-тудуг төлевилелдиң» тускай әртемниглериниң дузазы-биле цехтиң төлевилелин белеткеп алган. Ол төлевилелди амыдыралга боттандырарынга бүдүрүлгеге 1 млрд. рубль херек. Боттарының күжү-биле август, сентябрь айда малды хүлээп алыр пунктуну, оон шөлүн, малдың ишти-хырынын арыглаан аштаар цехтиң 40 хуузун кылып алганнар. Амдыызында ол ажылдавайн турар, бүдүрүлгениң күзели болуп арткан.

Бистиң республиканың араттары дээрге эътти бүдүрүп турар кол кижилеривис ол-ла болгай, күс келирле, эъдин сайгарар дээш барбас-баспас чери чок. Ол хире кызыл чораан өстүрүп алган малының эъдин сайгарын шыдаваска, хомуданчыг болбайн канчаар. Оларның малы чылдың-на өзүп орар болгай. «Тыва балык» акционер ниитилелдиң соодукчузун чөптүг ажыглаар болза, бистиң республиканың көдээ чонунда сайгарлын чадап чыдар эътти шиитпирлеп болур черниң бирээзи ол. Берге байдалдан кижилер үнер дээш бир-ле арганы тып алган турар. Аргажок багай, санитарлыг негеллеге дүүшпес соодукчуларга эъдин шыгжап турар сайгарлыкчылар бары чажыт эвес.

Улуг келир үелиг «Тыва балык» акционер ниитилелге дузалаары негеттинин келген. Шынап-ла, бо бүдүрүлгеге улуг дуза херек, оон иштинде акша-төгерик-биле, бедик билиглиг удуртукчу кадрлар дээш, шиитпирлээр айтырыглар хой. Бүдүрүлгени хуу кижилериниң холунче берип болбас деп коллективтин бөдүүн ажылчыннарының негеп турары шын. Бир эвес эрге-хоойлу чуруму-биле алыр болза, бүдүрүлге хуу кижиниң холунче кирбээн, а херек кырында... Бо айтырыг ам-даа маргылдаалыг болуп артпышаан. Республикада турар кайгамчык бо соодукчунуң салымчолун канчаар шиитпирлээри үстүнде турар органнардан хамааржыр апарган.

Рита САМБУ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

ТОС БАКТЫҢ ӘҢ НЕПТЕРЕҢГЕЙИ ЧҮЛ?

● *Хөрек ойген бодалдар*

Сезен чылдар бурунгаар Тывага кээп чораан Ксения Минцлова дээр аян-чорукчу кижиниң «Далекий край» (1915 ч.) деп номунда тываларны «черликтер», «өлүп төнүп орар кудуку раса», «чем ишкен-чигенде «четтирдим» дээр сөзү безин чок, а «келдергей чүдек кейгириишкин-биле (рыгание)» өзүн илередир, аян чылган, чылган, аштап-арыглап алганым ол кылдыр санаар, чынарда суг пактап алгаш, чараазы-биле холуп-дүлүп чунар, ажы-толунун былчак арыннарын, иринниг карактарын чараазы-биле аштап, чуур» деп бижээн. Оон чажээнге орус дылда сөзүглелин база көргүзээлп: «...Гагаев ел апельсин, и, не глядя на дикарей, как собакам, бросил им несколько кусочков. Сойоты с жадностью подхватили их... По происхождению они монголы и как все низшие расы, пришедшие в соприкосновение с высшею, вымирают».

Че харып, сезен чылдар бурунгаар «черликтер» диртиптээ чораан дижик бис. Ынчалзажок «четтирдим» деп сес безин билбес шак ол «черликтер», өлүп төнүп бар чыдар» шак ол кудуку раса, черликсиг чоруктан адырылган, өлүп төнүп, эстип-хайлы бербээн, өзүп мандып келген, 80 чылдар бурунгаар 50 шаа мун (ол-ла номда демдеглээнин ындыг) тывалар 4 катап өскен, ийи чүс мун ажа берген. Чүнүп, кандыгның ачызы? Мацаа харыы чангыс — аза-өгбелеривистиң бо үениң барык 60 чылдарынга чедир арагалаашкын чок, кадык амыдыралы.

Тываларның чылдың дөрт эргилдезинин колдуунда чайгы үезинге онаажыр суг арагазын тип, ижип чорааны, оларның бойдустап чаяаган кадык чоруунга амгы орус водка, даштыкы арагалар дег, аар уржуктарны чедирбейн чораап. Бир эвес Тыва чуртувус мандып-сайзырап, шыдал-быралыг өзүп-хөгжүп турзаап дээр болза, бир эвес тыва кижи тодуг-догаа, төлеп чоргааралдыг чорзуп дээр болза, хамыктың мурнунда, массалыг арагалаашкындан чарлыр. Арага — радиация-биле домей, дорт болгаш доора өлүм тарадыкчызы-дыр. Ол дээрге, ай, чыл санында-ла бистен, каш санныг тывалардан, өлүп хоран турар он-он хыл дээн чалыы назыннар-дыр, чүс-чүс бертик-межел, хоочу-хораалыг кижилер-дир, ол хире четпес-дудуу, мунчутуяалыг чаштар-дыр! Арагалаашкындан четпес-дудуу уруг төрүп чоруур ие кижи — папиянын кадык чоруунга дорт кыжаныгны кылып турар хоралакчы-дыр. Бир эвес шак бо халапты доктаатпас болзувусса, бир эвес бо муңгаранчыг байдалывыс моон соңгаар шак мынчаар уламчылаар чүве болза, тыва чонунуң келир үеде салым-чолунуң, чырык өртемчейге ооң артар-артпаазынның дугайында

Чап ЧҮЛДҮМ.

«САРЫГ ШӨЛДҮГ КУНГУРТУУМДА»

Ырак черде арт-сын ажыр турар Кунгуртуг ортумак школаның төөгүзүнден эгелээш, амгы үедеги ажыл, амыдыралын номчукчуга таныштырайн.

ТАР-ның Тере-Хөл кожуунунуң Чыргаландыга 1938 чылда школа тудар ыяшты чоннуң дузаазы-биле сөөрткеш, орус тудугжулар 1939 чылда ону тудуп дооскан. Ол үеде суурда эң улуг, бедик, чараш бажың ол турган чүве. Ол-ла күзүн сентябрь 1-де 28 ооллар, уруглар чыглып, школага өөрени бергеннер. А чиир аъш-чемин ада-иелер күселдии-биле хандырып турган. Уруглларны өөредири-биле эге школа башкылары Ликсоо Монгуш, Клим-оол Хертек, Көк Бадарчы дээш, өскелер-даа аңаа ажылдай берген.

Чыргаланды школазының баштайгы доозукчулары 1943 чылда дооскан. Олар өөредилгезин Кызылдың 2 дугаар школазында уламчылап турган. Ынчан Кызыл чедери кончуг берге. Чыргаландыдан аът-биле 7-8 хонуп чораан, Самагалдайга чедер, оон Балгазынга чедир тергелиг аът-биле, а оон ыцай Кызылче машина-биле чоруур турган. Бирги доозукчуларның хой кезии эртем-билиг чедип ап, Тываның аңы-аңгы булуңнарынга ажылдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгеннер. Оларга Иван Комбуевич Артына, Григорий Быраатович Санчаа, Константин Балчырович Кыргыс, Нина Дуваановна Доржу, Сарыг-оол Кара-Даргаевич Иргит, Семен Сотпаевич Кыргыс, Лидия Васильевна Идам болгаш өскелер-даа хамааржыр. Бистің бирги доозукчуларывыс аныяк-өскенге үлегерлиг амыдыралдың чижээ боол, Тере-Хөлге бүгү талалыг социал чаартылгаларны боттарының холу-биле тутканнар. Бо школа Тере-Хөл кожуунуң культура болгаш амыдырал-даа талазы-биле улуг үндезин өскерлиишкиннерни болдурган. Озалааш болгаш кыдыг-кызыгаар черге школа ажыттынганы улуг төөгүлүг болуушкун. Чон Тыва-да, харын-даа делегейде үүү болуп турарын солуннардан, сеткүүлдерден болгаш номнардан номчуп, билип эгелээн. 1950 чылда Кунгуртуугда эге школа ажыттынганда, 82 өөреникчи өөренип эгелээн, колдуу колхозчуларның ажы-төлү. А 1950 чылда Тере-Хөлге үш школа турган: Сыргаландыга, Кунгуртугга, Эмпге.

Башкы кадрлар өөреникчилерге ханы билигни бээр, улусчу кижизидилгениң чаңчылдарын хевирлеп кижизидер дээш, боттарында бар бүгү арга-дуржулгаынга даянып, бир демниг ажылдап турар. «Даңгына-96», «Тайжы-96» мөөрейлерин улуг класстарның өөреникчилериниң аразында организастаан. Школачылар, ада-иелер аңаа улуг сонуургалдыг, идепкейлиг киришкеннер. Чоокта чаа урулларның уран кылыгларының делгемгези болган. Олар 30 хире чараш ойнаар-кыстарны даарап, ыяштан, демирден кылыгларны оюп, чазап, хептеп, соп кылган. Өөреникчилерниң иштинде чаяаттынган ус-шеверлер хөй. Эртинелиг, эмниг, алдарлыг Тарыс аржаанының бичиилеткен хевирин база тыва өгну бүрүн дериг-херексели-биле бичиилеп кылганын кижи магадаар. Школа иштиниң бир ханазында Тываның ыдыктыг 9 таңдызының баштыңы Хаан-Тайгаларын бажында ак хар бөргүн кедипкен, хадымырлап турганзыг кылдыр чуруп каан. Оон эдээнде ужу-кыдыы көзүлбес чиң ногаан эзимнер, бетинде Бадинің, хаяда соңгу чүктүң ак торлаазы — аганак. Булуңну шил хомду иштинде кылган.

Школа бурунгаар база бир чаа базымны кылган. Эрткен чайын картофельди тарааш, оон 1,5 т. дүжүттү ап, интернатты хандырган. Дузалал ажыл-агыйы хой, өшкү, бода малдыг, ийи ажылчын аъттыг, «Урал» автомашиналыг, тракторлуг. Ханы кудуктан арыг сугну ижип турар. Чырык станциязын боттарының хереглелинге таарыштыр ажылладып, ону шын болгаш чөп ажылган турарлар. Күрүне хандырылгазында 90 хире уруглар бар. Олар колдуу малчынларның болгаш социал байдалды берге өг-бүлелерниң уруглары. Ол-даа болза девискээрге социал байдалды

Школа болгаш амыдырал

лыктыг-Хем төнмес ырын ырлап, бырлаңайнып аккан. Чуруктуң адаанда Тере-Хөлдүң ховар үнелиг аңнары: те, чуңма, адыг, дырбактыг, ирбис, диңиг, киш. Өске ханада — девискээрниң бурунгу болгаш амгы төөгүзүнге хамаарышкан улуг стенд бар. Ында 750 чылда уйгур, каган Моюн-Чурнуң туттурганы улуг шивээ хоорайның ол үезинге чоокшулаштырган чуруу болгаш амгы байдалы көстүр. Кожуун төвү боон турган Чыргаландының 1936—1953 чылдарда чуруун база Кунгуртугнуң кыска төөгүзүн оон билип ап болур.

Бир классты тускайлап, кожууннуң 60 чыл оюнга тураскаадып дерээн. Ында эрги солуннардан суур болгаш ооң кижилериниң дугайында чүүлдер, фото-чуруктар бар. Тускай делгиир кылгаш, өөреникчилериң уран кылыгларының эң шилиндээн делгеп салган. Шкафтарда ойнаар-кыстар, чураан, ойган чуруктар делгеттинген. Самбыраның ийи талазында чуруктар аскан: бирээзинде — «Самоледу ужуп хонар сарыг шөлдүг Кунгуртуумну» дээн ышкаш, самолет шөлүнден суурнуң көстүрүн чураан, өскезинде — түс черниң онзагайының демдээ: иви, сарлык, аът, хой, өшкү, ишек, эртемниң херелин үндүрүп турар ном. Школаның доозукчузу, чурукчу кыс Ульяна Хертектің чурааны «Төрээн черге өргүл» деп чуруу бо бүгүге ханы утканы сицирип турар. Класс башкыларының дузаазы-биле өөреникчилер юбилейлиг тураскаал альбомнарны кылып турар. Ада-иелер, доозукчулар школага кээп, ол бүгүнү сонуургап, өөрүшкүүн илередип турары өөрүнчүг-дүр. Психолог башкы Ольга Чыпсынның дириг бойдусту көргүскен булуңу солун. Хөлде өдүрек, кас, шырыш араазында хоруй берген койгунчугаш, дытта

диңиг, хаяда соңгу чүктүң ак торлаазы — аганак. Булуңну шил хомду иштинде кылган.

Школа бурунгаар база бир чаа базымны кылган. Эрткен чайын картофельди тарааш, оон 1,5 т. дүжүттү ап, интернатты хандырган. Дузалал ажыл-агыйы хой, өшкү, бода малдыг, ийи ажылчын аъттыг, «Урал» автомашиналыг, тракторлуг. Ханы кудуктан арыг сугну ижип турар. Чырык станциязын боттарының хереглелинге таарыштыр ажылладып, ону шын болгаш чөп ажылган турарлар. Күрүне хандырылгазында 90 хире уруглар бар. Олар колдуу малчынларның болгаш социал байдалды берге өг-бүлелерниң уруглары. Ол-даа болза девискээрге социал байдалды

школаның өөреникчилериниң хевин чүп келген.

Ол хеп чуур ажылды Адачурттуң Улуг дайынының үезинде эгелээн. Ол үеде өөреникчилерге тускай идик-хеп, орун-дожек кайда боор. Бодүүн ногаан пөстерни шоодайгылаштыр даарааш, иштинге тараа саваңы суп каар. Күрүне хандырылгазында өөреникчилер ооң кырынга удуур. Хөй өөреникчилериниң хевин хол-биле чуур.

Канчыыр Кара-Салдың болгаш ооң эштериниң кызымаккай күш-ажылын Чөөн-Хемчик кожуунунуң өөредилге килдизи бедин-биле үнелеп турар. Хепти эки шынарлыг, өй-шаанда чүп турары дээш Канчыыр Кара-Салды база Белдир Хертектің суй белектер-биле шаңнаан. Дайын үезиниң бо үнелиг шаңналдарын ынчаарда Чөөн-Хемчик кожуунунуң күүсекчи комитединиң даргазы турган Константин Канчыырович Дилгижектің холундан алганнар.

Каш чылдар дургузунда ол-ла школаның интернадының таңнылы боон ажылдаан. Бежен харлыында пенсияже үнзе-даа, алдан ажыг харлыынга чедир Чадананың төп эмнелгезиниң аштакчызы боон ажылдаан, ажыл чок олура албас кижилериниң удуртулгазы ооң эки ажылын үнелеп, каш удаа шаңнап мактаан.

Калдар-оол КУУЛАР.

ДУЗАЛАВАС АРГА ЧОК

Бай Хаак суму чагыргазының девискээринде 804 өреге бар, ында 3100 кижи бактаап турар. Оларның иштинде 382 пенсионер, 121 бот иелер (адалар), 70 хардан өрү назылыг база чаасканн чүрттан орар кыганнарның саны — 37. Школада өөренип турар бүдүн болгаш чартык өскүс уруглар — 23, чединмес өг-бүле — 502, 12 кижи инвалид.

Чагырга даргазының оралакчызы Василий Соян-биле ужурашкаш, сумунуң чонунуң социал байдалын, оларга кандыг дуза чедирип турарын сонуургап айтырарымга, ол мынчаар харыылады:

— Рынок экономиказының берге үезинде кандыг-даа дуза чедирер дээрге үүү-даа чүве чүгле акша-көпеекке үскеш турар-дыр. Бай-Хаак школазының одалга системазы үрелген турда, ону кылган бригаданың ажылын чедир хынан, көрүп албаанындан кылдынган ажылдарның хемчээлин улгаттыр төлеп бергени дээш, бистің сумуу чагыргазының агар санынче акша киирбес кылдыр көрдүнгенинден, бөгүүде чангыс көпеек-даа чок бис.

Ынчала-даа акша чок-ла дээш, берге байдалдыг кырганнарның дилээн хандырбас аргавыс чок. Бо хүннерде пенсионер М. И. Иконнийковага хөмүр-дашты дүжүрүп, дилег киирген башкыларга токпак-ыяштарны эккеп бердивис. Үш кырганны Хову-Аксында чаа ажыттынган Хоочуунар бажыңына чедирдивис. Ол ышкаш суурда 127 өг-бүле садыгдан хлебти халас ап турар.

Ынчангаш берге байдалдыг, чединмес өг-бүлелерге дузалажыры-биле элээдилер клубунуң бир хос өрээлинге садыг ажыдарын планнап турар бис.

Лотта ОЮН.

БОТ-ХҮНДҮЛЕЛ — УГААДЫГ

Бистің бо берге хүннеривисте бүгү чүве кижиниң бодундан эгелээр болу берген. Бот-хандырылга, бот-хайгаарал, бот-угаадыг, бот-кижизидилге, бот-миннишкин, бот-хүндүлел, бот-өөредилге... салаа базын санаар болзувусса, хол-буттарның салаалары безин четпейн баар-дыр.

Бо удаада үүгле бот-хүндүлелди чугаалажыттаалы.

Тыва чоннуң бурунгу ужуралыындан укталган «боданганы ботка хөрек» дээни ханы уткалыг. Ада-өгбелерниң биске арттырын кааны эң улуг байлаа болза, тыва дыл, чоннуң ыдыктыг чаңчылдары болгаш сагыыр сүзүглелдери. Хүндүлел өзулалың билбес болгаш сагывас кижини бурунгулар «мирит» деп шоодар чораан.

Тодаргай кижи бодуп канчаар хүндүлээрил?

Чоннуң аразында чоргаар чурттап, ажылдап, өөренип чоруур кижи бүрүзү-ле бодун хүндүлеп билир болур хөрек. Арыг-силиг кеттингеш, чоннуң аразында амыр-мендилиг, эп-найыралдыг, эвилеңеэлдек чоруурун дээрге-ле бот-хүндүлел-дир.

Бот-хүндүлелдің бирги демдээ — боттуң өг-бүлезинге ажылгыр, кежээзинден эгелээр. Бодун хүндүлээр кижи арагага сундуур болбас, «араганың кырынга чам үнер» дээрзин ылап билген чоруур. «Таакпы дээрге аза сартыы» деп билгеш, ол копчуг хамчыктан адырлыр хөрек.

Бот-хүндүлелдің эң-не эрте-бурунгу үндезини — үчүдүлге. Биргээр тайылбырлаарга, чүдүлгелиг чурттаары — бот-хүндүлел ол-дур. Чүдүлге — бүзүрел, идегел. Чүдүлгелиг кижи кезээде чурумнуг чурттап, ажылдап чоруур. Чүдүлгениң дээди илерээшкини — шажын.

Түннеп чугаалаарга, бот-хүндүлелди мону номчуп олурган кижи-ле боду угаап, деңзигүүрлеп тып алырында дээр мен.

Оюн КОРОДА.
Хову-Аксының ортумак школазының тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Аныяктар яамызынга

ТУДУГ ДООСТУР БЕ?

«Аныяктар — бистің келир үевис» дижир бис. Келир үеде ылап-ла бисти солуп, күрүневисти башкарар, удуртур кижилер болзуп деп бодаар болзувусса, оларны шын амыдыралга өөредир ужурлуг бис. Аныяктар дээш сагыш салып, оларны детки кижилер-даа, организациялар-даа, удуртукчулардаа чок болган деп болур. Оларны кана-даа баарга хүлээп алыксавас, чурттаар орап-сава-даа бербес, олардан үүгле хая корнүрүн бодаар апарган.

Аныяк кижи тур када-даа ажылдаап, акшаавын дораан ап алыр күш-ажыл биржалары турган болза, эки-ле ийик. Өзүлүг шын хөгленп дыштаныр аныяктар ордузу бистин республикада кайда-даа чок. Оода Кызылга чангыс ындыг чер турган болза! Кызылда кончуг улуг чараш ордуларда, каш даргалар олурар хөй хос өрээлдерлиг бажыңнар бар-дыр. Оларның оода бирээзин дыштанылга ордузу кылгаш, аңаа оюнларны, болгумнерни, ажылдаар черлерни организастап турган болзувусса!

Ам МЖК (аныяктарның чуртталга комплекизи) дугайында. Элээн каш чылдар бурунгаар Кызылга МЖК тудуун эгелээр дугайында кыйгырыг үнүп келген. Аңаа ажылдаан кижиге ол тудуг доостурга, оон чурттаар бажың алырын дугурушкан турган. Ынчангаш аныяктар аңаа ажок кызыл ажылдаанар. Олар ажылдап турда, ай санында акша-даа бербес турган. Каш-каш айлар эртерге 30 азы 40 хире рубль бээр турза-даа, олар ажылын кагбааннар. Ол тудуг доостурга, оон чурттаар бажың алыр дээни оларны хей-аът киирип турган. Чайның шыдаар аргажок изиннде-даа, кыштың 40 ажыг градус соогунда-даа ажылдап турганнар.

Оон бээр ам 4—5 чыл эрте берген. Аңаа ажылдап турган аныяктарның чамдыызы ам-даа ажыл тыпаан, чурттаар орап-сава тыпайн, бажыңнар кезип азы черде аргажок бичии бажыңнарда чурттап турарлар. Оларны ажылга база хүлээп албас. А МЖК бажынын үүү-даа чок кылдыр үргедип каапкан, харааданчыын! Ол тудугну удуртуп турган удуртукчуларны солуннарга бижип турду. Хой акша-тогерикти боттарынга ажылган каапканын бижип турган болгай. Ам ол тудуг дугайында үүү-даа дынналбастаан.

Тывада Аныяктар яамызы дээр албан чери бар-дыр. Оон сайыды Александр Санчат оода бо тудугну доостурар дугайында айтырыгны шиитпирлээрин бодап турар бе? Ону доостурузса, оода бир айтырыг шиитпирлеттине бээр-дир. МЖК дугайында айтырыгны Аныяктар дамызыла харылаар ужурлуг. Ону аныяктар манап турар. Дарый харыылаарын дилеп тур бис.

БӨЛҮК АНЫЯКТАР.
Кызыл хоорай.
(Харыызын солун дамчыштыр бижиирин диледивис).

Кызыл хоорай чагыргазынга

ЫШТЫГ БУЛУҢ «ВОСТОКТА»

Бистер, Кызыл хоорайның чурттакчылары-дыр бис, «Востокта» ийи каът барак 5 аңгы бажыңнарда чурттап турар бис. Бистің бо бажыңнарның хөмүр-даш сугар шыгжамырлары апрель айда-ла орттенип калган. Үүге орттеня бергени кымга-даа орта билдинмес, та бичии оолдар орттеткен, та улуг улус. Ынчангаш кыш соогуда-даа чоокшулаан, кладовкалар чок артар деп баргаан бис. Бо барак бажыңнарда кандыг чурттакчылар чок дээр, хөй ажы-төлдүг, өскүстер, инвалидтер дээш, оон-даа оске. Бо берге үеде боттары кладовка тудар шуут харыы чок улус мында чурттап турар. Бистің бо бажыңнарның чурттакчылары чурттап турар черинин аайы-биле бодувустун бажын эргелеливе баргаш, ыяш, хөмүр сугар кладовкаларны дарый кылын бээри-биле дилег кылырывыска, мындыг харыыны бергеннер: «Бистер канчаптар бис, акша шилчидиишкин чок, кладовкалар тудар материал чок, ынчангаш боттарыңар-ла тудуп ап көрүнер».

Ам 4—5 ай эрте берген, мынчага дээр тудуп бербээн, ам маңаары чогенчиг апарган. Ам канчаар улус боор бис, муңгаранчыг үе келген чүве-ле-дир.

Бир-тээ, бистің бо бажыңнарның оду-көзүнүң дугайында айтырыг тургустунуп келген чүве болганда, бир сагыш ойун чоруур бодалывысты илередип көрээли.

Бо-ла барак бажыңнарның турар девискээринде эндерик-ле кладовкалар туттунган, бир эвес оларны ап кааптар чүве болза, уругдарыг ойнаар чер тыпты берип болур чүве-дир ийин. Бичии уругларның хойу-даа аттыг, ойнаар чери чок.

Бо бажыңнарның чанында шупту изиг-соок суглуг бажыңнар туттунган чүве-дир. Үүге бистің бажыңнарже оода изиг сугну дамчыдып бербес чүве боор, кижи шуут кайгаар. Дружба кудумчузунда одалга оңгарлары чоруткан, Кузнецов кудумчузунда изиг сугну дамчыдыпкан. А бо барак бажыңнар бо-ла одалга системазының чанында кожа турар болгай.

Бо бажыңнарны 1933 чылда туткан, бо-ла хой чылдарның дургузунда чаңгыс-даа капитал септелге кылып көрбээн, кыжын соок, ханалары дүшкүлей берген, ында-мында малгаштаан малгаштары достая берген турар, канчаар даа септен-селиирге хоржок-тур.

Бир эвес изиг сугну дамчыдып бээр чүве болза, чурттакчылар хөмүр, ыяш деп хилинчектенип-даа турбас чүве-дир ийин. Соок сугну элээн ырак колонкадан хаупла турган бис. Албаннаар черлер база даштын турганнарда, үүгле изиг суг берип, одалга кылбас кылдыр кылын бээр чүве болза, улус чонга бир улуг буянны кылганы ол болур чүве-дир ийин. Бо айтырыгны хоорай чагыргазы өөренип көөр боор деп идеп ор бис.

Людмила ДОМБУУ.
Хөй санныг чурттакчылар база ат салган.

● *Ие сеткилден чагаа*

ХӨРЕК-ЧҮРЭЭМ ЫСТАП ЧОРУ...

Чагаамны улуг озалдаашкын-биле бижип олур мен, эмчиге ур болдум. Ам-даа багай мен, ынчалза-даа редакция мээң холум үжүүн солуп арнынга парлап үндүрүптер-ле боор.

Кончуг оглумну кара холдуг олурукчулер чараш чуртталгазындан, чаш ажы-төлүнден чарып кагдылар.

Биче сеткилдиг, чаш уругдаа айбылаар болза бар чыдар кижи чүве. 13 чыл Чыраа-Бажы школазынга ажылдап, 4 чашты дорукту-руп остурүп, чонунга багайдаа диртпейн чурттап, ажылдап чорду. Оглумну ам шуут быжыг бут кырында турган деп бодап, уругларым чедиишкиннеринге чоргаарланып чордум. Ындыг коргунчуг дүштү кым дүжеп чораан боор, төрүп алган төлүмнү көрүпкеш, танываан мен. Оон-на миннир-билинмес, оглум ажаагаш, аардым.

Ындыг чараш бойдустуг черге оскен, төл үүге ындыг каржы-дерзин, кээргел чок өлүрүкчү болган чоор. Ол эвилелдеп алган оолдарда ам чуртталга кайда боор. 16—18 харлыг оолдар ындыг дерзин олурукчу херекке киржип, оглумну хилинчектеп, амытынынан чардылар. Бо оолдарның ада-иелери оолдары орайга дээр чүү канчал кылаштажып чораанын каа-чап эскербес чүвел.

Башкы кижи, мээң оглум, экзаменнер үезинде оолларны школаже хаара тударын бодап турду ыйнаан.

Оолдарымны кажан-даа оске чүве албас, оске кижи хеви кетпес, «хевиниң шаа-биле доңмас, чеминиң шаа-биле аштавас, оолдарым» деп сургап остүрдүм. Адаиези боттарывыс-даа бөдүүн эмчи, бодүүн башкы, а оолдарывыстың мындыг хайхалапка таваржы бээриниң ужуру та чүде чүве. Кандыг-даа оор-сук кылын чоруур улустуң ажы-төлү чоп кымдан-даа дээре чоруурул? Бурган ону үүге көрбезил? Шаавыс-ла ол —ажыл. Боогу дег, борбак кара, далай дажы дег, дас кара чүвемни оскунуп алгаш, үйгу-дыш-даа, аъш-чем-даа уттундуруп: хүн-даа дүн-не, дүн-даа дүн-не. Ол херектің удуртукчуу Сылдыс Монгуш дээрэн удаваанда кара-бажыңдан дескен, октуг-боолуг, эзим-тайгада чаштын чоруп турар. Ол олурукчу ам 2 ай ажыг үениң иштинде ыывылбайн турар. Ам та чүнү кылыптарын шиитпирлеп турар, артканы ажы-төлду оон чайладыр дээш кайнаар суптарыл, чүнү канчалза экил?

Тывалар адааргак, ожээнзирек-даа эвес чораан чондур. Ам-на харын чүгээр чурттай бергеннеринге адааргаар, оорлаар, олуржур апарган-дыр. Мээң оглумнуң дузааргак, эш-оорзүрек, топтуг-томаанныын өөренип чорааны Кызыл-Мажалык № 1 школазының коллективи база институт дооскаш-ла, ажылдап эгелээни Чыраа-Бажы школазының коллективи бадыткаар.

Оглу башкызын соп кааптарга, Сылдыс Монгуштун аваазы «ажы-төлүвүстүң кончуун, башкылар» деп киирип кээринин орнунга, мээң оолдарым адаазынче ыдын салыпкаш, чаштының халып турганын дыңнааш, ол-даа шаа ол хире ава-дыр деп бодап каан мен. Ындыг өг-бүледен үнген болгаш, ол оол дүктүг арыныг, ыядыр арны чок болганы ол-дур. Дагын херек үүлгетсе, ону кым харыылаар чүве ирги. Керним уруглары-биле уйгу-дыш чок, ора хонар-дырлар. Черге берге-дир, та канчаар чүве ыйнаан. Үүгле кижиниң тыны иштинде боорга-ла чурттап чоруур-дур. Школага-даа, институтка-даа өөренип чорааш, үүгле эки талаларын көргүзүп чорзан оглум чүве.

Оглум ажыынга алыскаш, чартыктап аарый бээр частым. Эн берге үеде мени эмнеп, бут кырынга тургускан эмчим Лидия Сергеевна Оржакка канчар-даа ажок четтириишкиним илередил, мөгейдим. Ол ышкаш оглумнуң хөөржүдүлгезинге киржип, ачы-дуза чедирген Чечек, Биче-оол Монгул-оолдарга, Серенненге, Шалыктарга, Томур-оол Дайынчы, Светаларга, Крастарга, Үүлдүм Светага, Чыраа-Бажыныы башкылар коллективинге, Кызыл-Мажалыктан келген оглум эштеринге, башкылар эш-өөрүмге улуу-биле четтирдим.

Кижи бир хүн кандыг-даа турар, аргажок аарын чыдырымда, өг-бажымга кээп, мени ажаан, аъш-чемин кылгаш эккеп берип, берге үеде карак-кулак боон турган кожаларым Зоя, Тоня, Зина, Дарья дунмаларымга, Үржүтпаа, Зина, Караш угбаларымга, эштеримге болгаш оскелерге-даа четтирдим. Мээң бо чагаам-биле таныжып, оглум херээн дүргедедип, үүгле шыны-биле шиидерин улуу-биле диледим. Өлген кижиде сос бар эвес, үүү-даа дизе хөңнү, ынчалза-даа тускай эртемниг, чазак уштап-баштап олурар даргаларым шынынга чедер дээрзинге бүзүреп артым.

Оглум херээ будулар болза, оске дээди черлерге-даа чедип, аш-даа чарлап болур мен. Аарыг-аржык кижи чеже ур болур деп мен, оглум соонче «аъттаныплатар» мен ыйнаан. Багай-даа ажылдап чорбадывыс, кайывыс-даа күш-ажылдың хоочуннары, оске-даа шаңнал-макталывыс-даа четчир чүве.

Оглум-биле чаңгыс хүн торуттунген бис. Август 23-те торуттунген хүнүвүстү демдеглеп, хоорге калгыр четтим. Ол 34-теп, бодум 57-лептим. Мындыг назынында ол хире оглун хей черге оскунуп деп чүл?

Раиса ЧУДАК.
Хоочун башкы.
Кызыл-Мажалык суур.

ТӨЛЕПТИГЛЕР ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗУН

Чонга эскертинмес ажылдыг кижилер кайы хой. Ындыгларның бирээзинге хеп чуур ажылдыг улус хамааржыр. Чадаана хоорайның үндезин чурттакчыларының бирээзи Канчыыр Кара-Сал пенсияже үнгүже чедир Чадаананың № 1 школазының интернадының өөреникчилериниң хевин чүп келген.

Ол хеп чуур ажылды Адачурттуң Улуг дайынының үезинде эгелээн. Ол үеде өөреникчилерге тускай идик-хеп, орун-дожек кайда боор. Бодүүн ногаан пөстерни шоодайгылаштыр даарааш, иштинге тараа саваңы суп каар. Күрүне хандырылгазында өөреникчилер ооң кырынга удуур. Хөй өөреникчилериниң хевин хол-биле чуур.

Канчыыр Кара-Салдың болгаш ооң эштериниң кызымаккай күш-ажылын Чөөн-Хемчик кожуунунуң өөредилге килдизи бедин-биле үнелеп турар. Хепти эки шынарлыг, өй-шаанда чүп турары дээш Канчыыр Кара-Салды база Белдир Хертектің суй белектер-биле шаңнаан. Дайын үезиниң бо үнелиг шаңналдарын ынчаарда Чөөн-Хемчик кожуунунуң күүсекчи комитединиң даргазы турган Константин Канчыырович Дилгижектің холундан алганнар.

Каш чылдар дургузунда ол-ла школаның интернадының таңнылы боон ажылдаан. Бежен харлыында пенсияже үнзе-даа, алдан ажыг харлыынга чедир Чадаананың төп эмнелгезиниң аштакчызы боон ажылдаан, ажыл чок олура албас кижилериниң удуртулгазы ооң эки ажылын үнелеп, каш удаа шаңнап мактаан.

Калдар-оол КУУЛАР.

Кижи бүрүзү билип алыры албан

АМЫ-ТЫННЫҢ ДАМЫРЫ

Бо чаңгыс каът эрги бажыңның чаны-биле хуннүңне шуужуп эртип турар кызылчылар эскерер болза, оон машина-балгат, үнген-кирген кижилер үзүктелбес. Херек апарган онзагай таварылгада кижилерни хан-биле хандырып, оларның амы-тынын ап турар Кызылдың хан кудар станциязы ында турар.

Республиканың Статистика эргелелиниң санаашкыннары-биле алырга, 1995 чылда 4010 кижи өлген. Оларның иштинден айыыл-халаптан 1287, ол сан-түннүң аразындан автотранспортка чорааш озал-ондакка таварышканнар — 107, эзириктің хайы-биле өлгеннер — 156, боттары амы-тынынга четтинненнер — 182, өлүрүүшкүннерден 417 кижи чок болган. Хан системазының аарыгларындан 1172 кижи, оон иштинден хан базыышкынындан — 127, тыныш органнарының аарыгларындан — 353, ыжык тывылганындан — 404, ижин-шөйүндү аарыгларындан — 256 кижи, туберкулезтан — 269 дээш, оон-даа өске аарыглардан когарап турар.

Бегүнде өлүм чидим, айыыл-халапка таварышкан чоруктар, хораннанган таварылгалар хөй, бирги черде турар дөп болур. Айыыл халап дээрге карак чивеш аразында болур: өрт айыылы, суг халазы, машина балгатка чорааш озал-ондакка таваржыры, өлүрүүшкүн...

Өлүмнүң коргунчуг аспаандан адырлып, сегиринге донор ханы чугула херек: эң бөдүүн, берге эвес кезиишкин кылырда безин 0,5 литрден 1 литр чедир донор ханы хереглеттине берип болур болза, божааш, хан аныышкыны болганда, азы бишектеткеш, хөй хан чидирген таварылгада, чеже-чеже литр хан херегиң тус черниң ажылдакчызы эвес кижиге даап бодаары безин берге. Эът-кежиниң хөй кезии өртенген чаңгыс кижиниң амы-тынын камгалап алырда, бир хүнде-ле 5 донорнун дужааган ханын кудар станциязы ында турар.

Кызылдың хан кудар станциязына хуннүн-не 30-40 хире кижи кээп, хан дужаары-биле анализ эртер. Ыяк хынаанының соонда, вируттар (хоралыг микробтар), сарыг аарыг (гепатит В), шээр аарыглар чок боор болза, күзелдиг кижи бүрүзү ханын дужаап болур. Оон аңгыда, станцияның ажылдакчылары республиканың кожууннарынче тускай бригадалыг үнүүшкүннерни организастап, бир кээрде-ле 10-14 литр ханны эккеп, ону курлавырлап ап турар. Чондан алган ханны болбаазырадып белеткээш, соодукчуларга тургузуп шыгжаар.

Россияда бар криобанкыларның (хан шыгжаар банк) ажыглал технологизы Европа чурттарының аразында эң белик деннелде деп санаттырып турар. Ханын шыгжадыр күзелдиг кижилериң ханын алгаш, суук азот-биле долдурган тускай контейнерлерге 196 градус температурага доцуруп каарга, ол үрелбес, каш-даа чыл иштинде чыдып болур. Москваның Гематология төвүнде турар криобанкыда 17000 кижи ханын шыгжаткан боон турар. Кайы-даа хүнде, шакта хан кудар апарзыңарза, банкыда ажылдап турар дежурный бригада силерниң шыгжаткан ханыңарның эзилдириин кылгаш, амы-тыныңарны ап болурунга белен. Бо арганың эки үвези чүл? Кижилернин ханы бөлүктерге чарлып турар болганда, өске бөлүктүң ханын кударга, оргакизм ону хүлээп албас, ынчаргаш ол бөлүктүң донорун тывары чугула апаар.

Станцияда бо талазы-биле ажыл черле багай эвес. Тус черниң ажылдакчылары дүнхүн чок дежурныйлап, дүвүрээзин медээзи дыңнаашла, кандыг бөлүктүң ханы херегил, донор-биле харылзашкаш, дузаны көргүзер. Бир дежурныйлаашкын үезинде 15-17 хире келдириишкиннер болгулаар. Ол дээргө кижи удуп чыдар болза, хөй катап оттурар, ажылында болза, ажылындан сүрүп ап, аарыг кижиге херек бөлүктүң ханын ап, донорларны тывары-дыр. Халас-даа, ортектиг-даа ханын доктаамал дужаап турар донорларның аттарын, чурттап, ажылдап турар черин олар кончуг эки билир, оларның дугайында чылыг сөстерни чугаалаар улус болду. 1-ги, 2-ги, 3-кү бөлүктүң ханыдаа, донорлар-даа хөй болза, а 4-кү бөлүктүң болгаш резус бөлүктүң кончуг ховар болур. Ол дужаарда чүгле кадык, арага-дары ишпес болгаш бир донор чылда чүгле 4 катап хан дужаап болур дээрге-ле арыг ханның өртээ алдын-мөңгүнгедаа деннеп болбас, амыдырал ышкаш, кижиниң кызыл тынының өртээнге дең дээри шын.

Хөй-хөй танывазы кижилерге арыг ханын берип чоруур ак сеткилдиг кижилерге Россияда мындыг чиигелделер көрдүнген: хан дужааган кижи бүрүзү 9200 рубльге халас чемненир, 100 г хан дужааган дээш холга 20000 рубльди алыр. Бо талазы-биле ажыл хан кудар станцияның улуг эмчизи Маргарита Николаевна Исакованың кызыл күжү, кызымак чоруу-биле чогуур деннелде тургустунган болгаш эвээш-биче-даа бол, акшаны ой-шаанда төлеп берип турар. Ийи хонукта ажылдан хостаар дугайында шынаылганы бээр. Чоокта чаа Россияга донор ажылын организастаар дугайында Хоойлу унген, ында мындыг чиигелделер бар: «Хүндүлүг донор» деп аттың эдилекчизи хөй-ниити транспортунга халас чоруур, пенсия акшазынга 10% немээр, диш протезин салдырарда халас кылдыртып болур эргелиг дээн. Даштыкы чурттарга бодааргa, бо талазы-биле хемчеглер куду деңнелде: чижээлээрге, Францияда чурттуң Президентизиниң машиназының чанынга чүгле донор кижи бодунуң машиназын тургузуп каап болур. Венгрияда донор кижиниң ажытөлү дээди өөредилге черлеринче шылгалда чок кирер. Чехословакияга, делегейниң эң ат-сураглыг артистери улуг концертти чылда бир удаа чүгле донорларга көргүзүп турган.

Амыдыралдың кызыл дамыры үзүлбес болзун деп йөрээвишаан, аарыг-аржыкка туттургаш, бергеден турцарда, азы чоок кижиңерге хан кудары негеттине берзе, чажам дивейн, арыг ханын силериң кадыынар дээш хөй катап берип келген болгаш берип чоруур буянныг кижилериң аттары бо: «РСФСР-ниң хүндүлүг донору» Сергей Иванович Раздобреев, Анатолий Борисович Кочкин, оон оглу Сергей, Валерий Иванович Рязанцев, Галина Ивановна Разумова, Альберт Николаевич Мөчек, Артур Седыжепович Сан-оол, Иван Эртинеевич Чооду, Алексей Владимирович Ковальчук, Анатолий Демчигеевич Ичин, Сугдур-оол Семисотович Ондар, Александр Викторович Мельниченко, Анна Ивановна, Сергей Николаевич Пономаревтар, Раиса Семеновна, Михаил Демьянович Климиннер дээш, оон-даа өскелер.

Амыдыралдың кызыл дамыры үзүлбес-ле болзунам.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

ТЫВА ТӨӨГҮЗҮНГЕ ТАЙЫЛБЫРЛЫГ СЛОВАРЬ

Мухан —бүгү-ле амыдыралын дайынчы походтарга эрттирген эрте-бурунгу түрк күрүнениң (Түрк каганаттың) каганы (хааны). Оон эжелеп, ээлээн девискээрлери барыын талада Азов далайдан чоон талада Маньчжурияга чедир, мурнуу талада Кыдаттың Улуг ханазындан соңгу талада Байкал (Бай-Хөл) чедир турган.

Тобо — Түрк каганатты (VI—VIII вв.) 581 чылда Барыын, Чоон деп ийи девискээр хуваалдага чарган каган. Кайы-даа девискээрлериң чагырыкчыларынга каганга дорт чагыртыр «Шад» деп дужаалдыг шериг башкарыкчыларын тургускан.

Толис — Түрк каганаттың чоон девискээринин түркчүткен бурунгу географтыг ады. Толиске азы Чоон Түрк каганаттың девискээринге Алтай, Тыва, Моол, Забайкалье кирип турган.

Тардуш — Түрк каганаттың барыын девискээринин түркчүткен бурунгу географтыг ады. Тардушка азы Барыын Түрк каганаттың девискээринге Ортаа Азия, Казахстан кирип турган.

Эль (Эл) — Түрк каганаттың (552—745 чч.) күрүне аппарадының (башкарылгазының) ады Түрк каганады Эль деп күрүне аппарадынга даанган кошкун феодал ызыгууртаннарның шериг башкарыкчылары («Шадтар») тергиидээн, доктаамал кызыгаары чок, янзы-бүрү хөй кошкун аймактардан тургустунган холушкак күрүне турган.

Патриархалдыг харылзаа — төрел ёзунуң харылзаазы. Бурунгу түрк үеге (VI вектин ортан үезинден X вектин төнчүзүнге чедир үе) төрел ёзунуң харылзаазы тергиидеп турган. Чижээ, Түрк каганаттың онзагай чүүлү эртеги феодал харылзаалар-биле төрел ёзунуң харылзааларының холужа бергени азы патриархал — феодал харылзааларның турганы болур.

Шолой — Убаши — Алдын-Хаанларның Моол күрүнезиниң (Соңгу-Барыын Моол) үндезилекчизи, бирги Алдын-Хаан. Ол Соңгу-Барыын калганың (халханың) Алдын-Хаан деп улуг дужаалдыг чагырыкчызы турган. Ынчангаш оон чагырып турган күрүнезин Алдын-Хаан, а сөөлүүредир ук күрүнениң ызыгуур салгалын Алдын-Хааннар деп адай берген. Тыва Алдын-Хааннар күрүнезиниң составынга XVII вектиң эгезинден Манчы-Кыдаттың Цин империязының эжелелинге (1757) чедир турган.

«Кыштым» («Кыштым») — XVI—XVIII вектерде Енисей кыргыстарының чагырыкчыларынга, Моолдуң Алдын-Хааннарынга өлүк (албан) төлеп чораан даг-тайга чурттуг көшкүн, мал, аңныыр ажылдыг улус. «Кыштымнар» (орус төөгү документилериндe «кыштым» деп турар) үнелиг кештерлиг аңнарның кежинден аңгыда, тооргу хинин, мамонтунуң черден казып тыпкан азыын база белеткеп турганнар. Тыва аймактар Алдын-Хааннарның кыштымнары турган.

Саян-Алтай улустары — IX—XII вектерде Саян-Алтайның шаттарынга чурттап чораан (түрк, самодий, угркет дылдарлыг) улустар. Олар 360 чылдың дургузунда бурунгу Енисей кыргыстарының күрүнезинге бактаап турганнар. Саян-Алтай улустарының хөй бөлүктери амгы тываларның, хакастарның, алтайларның, тофаларның, шорларның чамдык бөлүктериниң өгбелери боон турар.

Саян аймак тывалары — XVII векте Саян дагларының эдектерингe көжүп, чурттап чораан Сааннар азы Сааннар дээр мал, аңныыр ажылдыг дыка улуг тыва аймак. Ол тыва аймактың адындан Саян, Саян чери, Саян даглары, Саян сыннары деп географтыг аттар тывылган. Сааннарның (Сааннарның) ады XVII вектиң орус төөгү документилериндe кирген. Саян аймак тывалары Красноярск (Кызыл-Эрик) уездизинге кирип бижидип турган болгаш, аңаа албанны төлеп турган.

Атташ төрел бөлүктер — шаг-дүптен бээр кожа-хелбээ көжүп, чурттап чораан, холужа берген аңгы-аңгы аймактардан тывылган бир дөмей аттыг төрел бөлүктер бөлүү. Чижээ, бурунгу Енисей кыргыстарының күрүнезинге бактаап турган аймактар Саян-Алтай дагларының бир черинден өске черинче көжүп чоруп турган, холужуп калган. Оон түннелинде, амгы хакастарда болгаш тываларда Кыргыс, Сарыг, Иргит, Туба, Чооду, алтайларда болгаш тываларда Куу, Түлүп (Телес), Иргит, Соян, Теленгит деп ниити аттыг төрел бөлүк тывылган.

Чиңгис-Хаан империязы — XIII—XIV вектерде Темучиннин (Чиңгис-Хаанның) моол чуртунуң бодундан аңгыда, Тывага, Алтайга, Соңгу Кыдатка, Чоон Туркестанга, Ортаа Азияга болгаш Иртыштан Волгага чедир улуг девискээрге нептерээн күрүнези. Чиңгис-Хаан империязының девискээрин Джучи, Чагадай, Угэдей, Тулуй деп дөрт оолдарының аразынга өнчү кылдыр үлеп хуваган турган.

Улуг хаан дужүлгези — Чиңгис-Хаанның чагырып турганы төре (ёзу-чурум, ниитилел тургузуу) хереэзин уламчылаар дүжүлге Чиңгис-Хаанның өлгенинин соонда 1228 чылда тажыларның (хаан, ноян оолдары) болгаш көшкүн байларның курултайынга (улуг хурал) моол империяның улуг хаанның дүжүлгезинге Чиңгис-Хаанның үш дугаар оглу Угэдейни соңгаан.

Чагытай — Чиңгис-Хаанның ийи дугаар оглу Чагадайның адындан укталып тывылган амгы Таңды көжүүнүң девискээринде хөл. Бурунгу тывалар ол хөлдү Чагадай деп адап турганнар.

Шанчы САТ.
Төөгү башкызы.

Эң-не, эң-не кысказы-биле

● **Россияның Президенттизи Б. Ельцинниң шалың акшазы кайы хирел? 1995 чылда Президент 26 миллион 784 мун 596 рубль шалың акшазын алган. Оон иштиндеп 4 миллион 309 мун 216 рубльди үндүрүг дээш толээн.**

● Сентябрь айда РФ-тин чурттакчыларынга «Силерни-эң-не дувүредип турар айтырыг чүл?» деп анкета чоруткан. Шалын, пенсия акшазының саадан турарынга май айда харыы бергеннериниң 42 хуузу хомудан турган болза, сентябрьда аңаа харыы бергеңдериниң 57 хуузу хомудалып илереткен.

● Келир чылын Тель-Авив хоорайга ажыттынар уругларның шыдыраа академиязынга дуза кылыр делегей чемпиону Гарри Каспаров миллион долларны берген.

● Бистин сураглыг артистервис Инна Чурикова биле Николай Караченцев Америкага гастрольдан турда, оларның чурттап турганы аалчылар бажыңынга дүне өрт болган. Н. Караченцев лифт үрелип калган боорга, 22 дугаар каттан караңгы-даа дивейн, маннан бадын келиргe, удаваанда оон соон дарый, И. Чурикова бо келген. Олар холдарында чүгле паспорттарын тудуп, алган, өске чүү-даа уткан болган. Кандыг-даа үеде кижи чанарын бодаар деп чүве ол-дур ийин.

Парлалгадан.

САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

Ноябрь 12, эрги сан-биле 1. Кыштың ортаа айы, вторник. Кызыл-Карак (Марс) сылдыстыг, 3 көк меңгилиг, чер олуттуг, каразымаар инек хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Бөгүн чүгле мөчээннер ажаавас, а өске чүү-даа бүдүрер, чогудар хүн.

Ноябрь 13, эрги сан-биле 2, среда, Уран-Хол (Меркурий) сылдыстыг, 2 кара меңгилиг, демир олуттуг, көк пар хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Дээргилерге бараалгаар, чевег-хөөр эргиир, куда-дой кылып, келин айтырар, а ырак оруктардан кичээнир хүн.

Ноябрь 14, эрги сан-биле 4, четверг, Эдирээ-Хайырак (Юпитер) сылдыстыг, 1 ак меңгилиг, октаргай олуттуг көксүмээр тоолай хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Чаргы-чаалы, аас-дыл кылбас хүн, а өске кандыг-даа үүлени бүдүрүп чорудар.

Ноябрь 15, эрги сан-биле 5, пятница, Шолбан (Венера) сылдыстыг, 9 кызыл меңгилиг, суг олуттуг, кызыл Улу хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Ырак оруктарже аттаныр, баш кыргыдар, куда дүжүрер, келин айтырар, а ыяш-биле чүве чазавас, мөчээннер хөөржүтпес хүн.

Ноябрь 16, эрги сан-биле 6, суббота, Белдир-Дүүшкүн (Сатурн) сылдыстыг, 8 ак меңгилиг, даг олуттуг, кызылзымаар чылан хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Мал чарывас, сатпас хүн, а өске кандыг-даа ажыл-үүле бүдүнгүр, чогунгур хүн.

Ноябрь 17, эрги сан-биле 7, воскресенье, Хүн сылдыстыг, 7 кызыл меңгилиг, ыяш олуттуг, сарыг аът хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Кыс айтырбас, кудалавас, а амыдырал-биле холбаалыг өске чүү-даа кылыр болур хүн.

Ноябрь 18, эрги сан-биле 8, понедельник, Ай сылдыстыг, 6 ак меңгилиг, салгын олуттуг, сарызымаар хой хүнү. Кыс мага-боттуг, хирелиг хүн. Чевег-хөөр эргиир, хопук кыпсыр, баш кыргыдар, а куда-дой эрттирбес, хеп бышпас, ырак чорза, кичээнир.

Ноябрь 19, эрги сан-биле 9, вторник, Кызыл-Карак (Марс) сылдыстыг, 5 сарыг меңгилиг, от олуттуг, ак мечи хүнү. Эр мага-боттуг, хирелиг хүн. Ырак оруктаржe аттаныр, садыг-саарылга кылыр, а мөчээннер орнукшутпас, келин айтырып, дой кылбас хүн.

Ноябрь 20, эрги сан-биле среда, Уран-Хол (Меркурий) сылдыстыг, 4 ногаан меңгилиг, чер олуттуг, аксымаар дагаа хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Амыдырал-биле холбаалыг ажыл-үүлени бүдүрүп боор эки хүн.

Ноябрь 21, эрги сан-биле 11, четверг, Эдирээ-Хайырак (Юпитер) сылдыстыг, 3 көк меңгилиг, демир олуттуг, кара ыт хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эң эки хүн.

Ноябрь 22, эрги сан-биле 12, пятница, Шолбан (Венера) сылдыстыг, 2 кара меңгилиг, октаргай олуттуг, каразымаар хаваң хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкүлүг хүн. Мал сатпас, ырак оруктарга бодамчалыг болур, а өске чүү-даа кылыр болур эки хүн.

Ноябрь 23, эрги сан-биле 13, суббота, Белдир-Дүүшкүн (Сатурн) сылдыстыг, 1 ак меңгилиг, суг олуттуг, көк күске хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Чүгле мал чарывас, а өске кандыг-даа херекти бүдүрер.

Ноябрь 24, эрги сан-биле 14, воскресенье, Хүн сылдыстыг, 9 кызыл меңгилиг, даг олуттуг, көксүмээр инек хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг, эң эки хүн. Чүү-даа кылырынга таарымчалыг.

Ноябрь 25, эрги сан-биле 15, понедельник, Ай сылдыстыг, 8 ак меңгилиг, ыяш олуттуг, кызыл пар хүнү. Кыс мага-боттуг, хирелиг хүн. Бүдүн ай. Чүү-даа кылза кичээнир, хоруглуг хүн.

Ноябрь 26, эрги сан-биле 16, вторник, Кызыл-Карак (Марс) сылдыстыг, салгын олуттуг, кызылзымаар тоолай хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкүлүг хүн. Бөгүн ырак-узак аттанза, бодамчалыг болур, а өске чүү-даа кылырга таарымчалыг хүн.

Ноябрь 27, эрги сан-биле 17, среда, Уран-Хол (Меркурий) сылдыстыг, 6 ак меңгилиг, от олуттуг, сарыг Улу хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкүлүг хүн. Бөгүн куда-дой эрттирбес, келин айтырбас хүн, а өске чүү-даа кылза таарымчалыг.

Ноябрь 28, эрги сан-биле 18, четверг, Эдирээ-Хайырак (Юпитер) сылдыстыг, 5 сарыг меңгилиг, чер олуттуг, сарыгзымаар чылан хүнү. Эр мага-боттуг, хирелиг хүн. Куда-дой кылып, кыс айтырарынга таарымчалыг, а мөчээннер ажаавас, ырак оруктан кичээнир хүн.

Ноябрь 29, эрги сан-биле 19, пятница, Шолбан (Венера) сылдыстыг, 4 ногаан меңгилиг, демир олуттуг, ак аът хүнү. Кыс мага-боттуг, хирелиг хүн. Ырак-узак чорук чоруур, баш кыргыдар, а чевег-хөөр барбас, куда эрттирбес, мал чарывас.

Ноябрь 30, эрги сан-биле 20, суббота, Белдир-Дүүшкүн (Сатурн) сылдыстыг, 3 көк меңгилиг, октаргай олуттуг, аксымаар хой хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эң эки хүн. Чүү-даа кылза, бүдүрзе, чогутса эки хүн.

Спорт

ШЫДЫРААА

Тээли суурга 60 хардан орү назылыг шыдыраачылар аразынга маргылдаа болуп эрткен. Аңаа аргадуржулгазы улуг 10 спорттчу киришкен. Маргылдаа швейцар система езугаар эрткен болгаш ойнакчы бүрүзүнге 10 минута берген турган. Оюннуң түннелинде, кожуунуң хөй дакпыр чемпионнары чораан шыдыраачылар — Х. Каң-оол, С. Салчак олар 8-8 саннарны ап, тиилекчилер болганнар. Үшкү черни А. Сүрүн ээлээн. «Тиилелгеже чүткүл» деп тускай шаңналды К. Севек, эң-не улуг назылыг ойнакчыга көрдүнген суй белекти Стай-оол Салчак оларга судья коллегиязы сөңнээн.

Тиилекчилерге акша шаңналдарын тывыскан.

Сарыг-оол САЛЧАК.
Бай-Тайга кожуун.

Алексей Такталович КУМАЯК

Республиканың спортчулары болгаш журналистери улуг чидиригге таварышкан. Аар болгаш үр аарааныныңа сөөлүнде, 1996 чылдың ноябрь 8-те, барык чеден бир харлыында Алексей Такталович Кумаяк мөчээн.

А. Т. Кумаяк 1925 чылдың ноябрь 10-да Бии-Хем кожуунуң Ээрбек сумузунга малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол бичизинден эгелеп ада-иезиниң мал болгаш тараа ажылагыйынга дузалажып турган, школа назыны четкен сөөлүнде Кызылдың № 2 школазынга өөренип кирген. Школаны доокан сөөлүнде көдээ ажыл-агый техникумунуң агрономия салбырынга өөренип кирген. Агрономнуң тускай мергежилин чедип алган, Тес-Хем кожуунга агрономнап хөй чылдарның дургузунда ажылдаан.

Алексей Такталович өөренип чораан чылдарында-ла, хүрешке болгаш хол бөмбүүнгe кедергей хандыкшылдыын көргүскен. Сөөлүүредир чүгле Кызыл хоорайның эвес, харын Тыванын хүреш маргылдааларынга киржип, республиканың чаңгыс эвес удаа чемпиону болган. А. Т. Кумаактың удурткан хол бөмбүүнүң командалары Тыванын девискээринге хөй удаа тиилекчи болуп, республикадан дашкаар маргылдааларга шаңналдыг черлерни ээлеп келген. Республиканың спорт болгаш күш-культура комитединиң даргазының оралакчызына ол элээн каш чылдарның дургузунда үре-түннелдиг ажылдаан.

А. Т. Кумаяк — мергежилдиг болгаш талантылыг журналист. Кызылдың телестудиязының сөөлгү медээлер редакциязының улуг редакторунга ол ажылдавышаан, солун медээлерни, чурумалдарны мергежилдиг ёзу-биле белеткеп, Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң хүндүлел бижиктери болгаш өртектиг шаңналдары-биле хөй удаа демдеглеткен.

Биче сеткилдиг, дузаалгак, эш-өөрзүрек эживис Алексей Такталович Кумаактың чырыткылыг турасказалы бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Болук эштери.

Төрүттүнген хүнүнер-биле!

«Шын» солуннуп коллективи болгаш ТР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чери республиканың парлалга шугумунга хөй чылдарда ажылдап чораан хоочун журналист, ам хүндүлүг дыштанылгада Бопуймаа Даваевна ДИРЧИНГЕ бо хүннерде демдеглен эрттирип турар юбилейин таварыштыр сеткилдиң хаңызындан байыр чедирип, амыдырал-чуртталгазынга кадыкшылды, бүгү-ле үүлдерге чогумчалыг болурун, чаагай аас-кежиин күзеп тур.

ЧАРЛААЛДАР

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазак Администрациязының тус черлер чагыргалары-биле, кадрлар болгаш күрүне шаңналдарының талазы-биле ажыл чорудар эргелелиниң күрүне албанының сектор эргелекчизиниң ээлеттинмээн албан-дужаалынга конкурсту Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазак Администрациязы чарлаан.

КОНКУРСТУҢ ПЕГЕЛДЕЛЕРИ: Күрүне албанының Россия академиязының болгаш Россияның дээди өөредилге черлериниң доозукчуларын конкурска колдадыр киприштирер, күш-ажыл хоойлужудулгазын билири чугула, күрүне органнарынга ажылдаан стажы үш чылдан эвээш эвес болур. Назы-хары: херээжен улуска — 45, эр кижилерге — 50 хар чедир.

Конкурстуң хуусаазы — 1996 чылдың ноябрь 20-ге чедир.

НЕМЕЛДЕ ТАЙЫЛБЫР АЛЫР АДРЕСТЕРИ: Чазак бажыңы, Чүлдүм кудумчузу, 18, кабинет № 317, телефоннары 3-63-48, 3-64-05.

СТИПЕНДИЯНЫ — ТӨЛЕПТИГЛЕРГЕ

Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлериниң талазы-биле күркомитеди Тыва Республиканың Чазааның стипендиязын тыпсыры-биле ажык хевириниң конкурузун чарлап тур.

ТР-ниң Чазааның стипендиязын күрүненин болгаш күрүненин эвес чөпшээрелдиг дээди база профессионал тускай ортумак өөредилге черлериниң хүндүсү салбырларында кончуг эки өөредилгелиг, өөредилге болгаш эртем ажылынга шылгарацгай чедишкиннерлиг студентилерге тыпсыр. Чазактың стипендиязынга төлептиг болган студентилерге стипендияны 1 чыл дургузунда күрүне стипендиязынга немей төлээр.

Конкурска киржир күзелдиглер 1996 чылдың декабрь 1-ге чедир дараазында документилерни дужаар:

1. Билдириишкин.
2. Өөредилге черинин эртемденнер (башкылар) чөвүлелдериниң дагдынган (рекомендация) бижин.
3. Кончуг эки өөрепип турар дугайында шынзыткан бижик.
4. Өөредилге черинин шынзытканы зачет дептериндеп ушта бижилге.

Стипендияны алырынга төлептиг кандидатураларның шилилгезин болгаш бадылаашкынын республиканың Эртем болгаш өөредилге черлериниң талазы-биле күркомитединиң коллегиязы бо чылдың декабрь айда шиитпирлээр.

Айтырыглар салып, харылзажыр телефон дугаарлары: 3-59-11, 3-02-32.

АДРЕЗИВИС: Кызыл, Ленин кудумчузу, 32.

ТАРААГА ОРНАП ТУР

Арыглап каан 3 тонна кызыл-таска, арбайга 3 чаа шериг эзерлерни база кызыл-тас, арбай шоңнаар, дээрбелээр, арыглаар херекселди 10 тонна тараага орнап тур.

Ол ышкаш эң кыска хуусаада тыва далган хооруп, соктадын алыр күзелдиг көдээ колхоз, совхоз кооперативтериниң ажылдакчыларын, араттарны, хуу кижилерни дараазында адресте манап тур бис: **Кызыл, Шевченко кудумчузу, № 278 бажыңы, телефон 2-55-21.**

Чүгле эки шынарлыг, арыг кызыл-тас, арбай херек.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның Администрациязы Күрүне секретарь — ТР-ниң Президентизиниң болгаш Чазааның Администрациязының удуртукчузу Владимир Салчакович Очур-оолга оон оглу

ОРЛАННЫҢ

айыылдыг озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Улуг-Хем кожуун чагыргазы Күрүне секретарь — Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның Администрациязының удуртукчузу В. С. Очур-оолга оон оглу

Орлан Владимирович ОЧУР-ООЛДУҢ

айыылдыг озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың Аныяктар яамызы, Тыва Республиканың Аныяктар фондузу Владимир Салчакович Очур-оолдуң, Анатолий Семенович Самданның, Павел Сапаевич Балдаңның өг-бүлелерингe, төрелдерингe, эш-өөрүнгe оларның ажы-төлү

Орлан ОЧУР-ООЛДУҢ
Айсуу САМДАННЫҢ
Байлак БАЛДАҢНЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы Күрүне секретары — Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның Администрациязының удуртукчузу В. С. Очур-оолга оон оглу

Орлан Владимирович ОЧУР-ООЛДУҢ

айыылдыг озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле Күрүне комитеди, республиканың хүреш болгаш волейбол федерациялары спорттуң хоочуну

Алексей Такталович КУМАЯКТЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр оон өг-бүлезинге, чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

«Шын» солун редакциязының коллективи күш-ажылдың болгаш спорттуң хоочуну, Тывага спорт шимчээшкининиң идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи, «Шын» солуннуң шаңналы дээш республика чергелиг хүреш маргылдаазының баштайгы тиилекчизи, бистиң редакцияга корреспондентилеп ажылдап чораан

Алексей Такталович КУМАЯКТЫҢ

үр үе дургузунда аар аарааш, 1996 чылдың ноябрь 8-те мочээнин дыңнатышаан, мочээн кижиниң доргүл-төрелдерингe, таныш-коруштерингe, чоок кижилерингe ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнуң оралакчызы), В. О. КУУЛАР (кол редакторнуң оралакчызы), С. С. МОНГУШ (харыысалгалыг секретарь), Е. О. СЕВЕКЦИТ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээн алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары —3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары —3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетвүр — 3-34-49; 3-36-73; көлээ ажыл-агый —3-36-82; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үнүүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-41-16; чарлаалар киллизи — 3-34-39.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, корр. сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чагыылгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылар.

Солун неделада 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы 5968. Чагыг № 105 — 239.